

TAIMENIMED «KALEVIPOJAS»

G. Vilbaste

Eesti kirjanduse suurteos «Kalevipoeg» haarab mitmekülgsest eestlaste elu ja olu möödunud aegadel. Selles lugulaulus ei käsitleta mitte üksi rahva elu, vaid ka loodust, mis ümbristes inimest tema töös ja tegevuses. Ei jää puudutamata ka taimed ning nendega ühenduses olevad nähtused. Lugulaulu on põimitud seepärast kümneid taimi, nende osi ja kogumikke.

Kuid taimi tuntakse eestlaste hulgas mitmete nimede all, mis oleneb murrakute rohkusest ja mitmesugustest vaadetest taimele. Varemadel aegadel ei olnud eesti rahval veel üldisi taimenimesid nagu nüüd, polnud botaanika-alast terminoloogiat, kus igale taimele on antud ühtlustamise mõttes kindel nimi, enamikus küll rahvakeelest pärinev. Siiski on taimenimede korraldamises küllaltki kunstlikku, konventsionaalset, sest kõiki taimi rahvas ei tunne, aga süsteemi pärast oli vaja igale taimele anda oma nimi. «Kalevipoeg» haarab oma sisus kogu eestlaste ala ja seepärast on loomulik, et kõik taimenimed ei ole üheväärselt mõistetavad kõigile lugejatele. Seda on taibatud juba alguses ning on püütud selgitada neid nimesid, mis võivad olla osale lugejatest arusaamatud. «Kalevipojas» esinevaid taimenimesid on püüdnud esimesena seletada Kreutzwald ise oma kommentaarides.¹ Ta annab kümnekond taimenime seletust või ladinakeelset vastet. Neid märkusi on kasutanud ka G. Blumberg.² Ainult üksikute puude juures on toodud mõned laused selle kohta, mis funktsioonis esineb taim «Kalevipojas» või milliseid omadusi nähakse taimes. Selle töö väärtuseks on, et ta näitab, milliseid taimenimesid «Kalevipojas» kasutatakse, sest arvatavasti on Blumberg saanud andmeid Kreutzwaldilt eneselt, lisaks veel Kreutzwaldi ühest varem ilmunud tööst, kus leidub mitmete taimenimede kohta pike-

¹ [Fr. R. Kreutzwald], Kalevipoeg, eine Estnische Sage, verdeutsch von C. Reinthal, Dr. Bertram. [Tekst eesti ja saksa keeles.] I—VI/VII Lieferung. Verhandlungen d. GEG IV 1,2,3,4; V 1, 2/3. Dorpat 1857—1861. Anmerkungen von Kreutzwald. lk. 162—166, 527—530 ja eri lehtedel köidete järel, kogu köitena lk. 525—536.

² G. Blumberg, Quellen und Realien des Kalewipoeg nebst Varianten und Ergänzungen. Verhandlungen d. GEG V 4, Dorpat 1869, lk. 64—67.

malt seletusi.³ Kreutzwaldi ja Blumbergi seletusi taimenimede kohta kasutab ka V. Reiman oma märkustes «Kalevipoja» saksa-keelse tõlke kohta Löwe poolt, tuues omalt poolt õige väikese lisa.⁴ Kõiki neid töid on kasutanud P. Org oma noorsoole lühendatud kujul väljaantud «Kalevipoja» sõnastikus, mis sisaldab lühikesi seletusi ja näidisvärse ning andmeid taime kuuluvuse kohta Linné süsteemis.⁵

Ka uuemates «Kalevipoja» väljaannetes ei ole palju tähelepanu pühendatud taimedele või nendega seoses olevatele nähtustele. Viiendas trükis⁶ on «Haruldasemate sõnade ja nimede seletuses» (lk. 296—300) toodud kuue-seitsme taime nimed, mis ei ole kasutusel tavalises botaanilises kirjakeeles. Samad seletused korduvad «Kalevipoja» 1946. a. väljaandes.⁷ Palju ei ole lisatud «Sõnade ja nimede seletustes» «Kalevipoja» 1951. a. väljaandele, on aga täiendatud taimenimede seletusi nende kasutamisega rahvameditsiinis.⁸

«Kalevipojas» esinevate taimede ja taimeosade nimetuste käsitlemine pole seni olnud küllaldane, on vaja põhjalikumat analüüsi, et selgitada «Kalevipojas» (seega ka mõnevõrra rahvalauludes) esinevate taimede ja nende osade omadusi.

Botaaniline materjal «Kalevipojas» on üsna mitmekesine. Siin esineb taimi meie lähemast ümbrusest, aga ka taimede osi, samuti nendest valmistatavaid saadusi ning taimede kogumikke. See on ka loomulik, sest «Kalevipojas» (nagu rahvalauludeski) on käsitletud peamiselt neid esemeid ja nähtusi, mis on hästi tuttavad külainimestele, kelle hulgast on tõusnud rahvalaulude loojad. Oma igapäevases elus ja töös viibisid nad otse looduses. Seepärast ei jäänud looduses esinevad nähtused neil tähele panemata. Siin vaadeldi ja nähti esijoones seda, millest selgesti aru saadi. Nähtused, mida ei mõistatud või mis olid raskesti arusaadavad, ei võinudki tulla sõnastamisele. Taimi on rahvas tundnud üldiselt hästi ja neist kõneldakse siis ka rahvalauludes. Ei või küll öelda, et rahvalauludes kõikidel taimedel oleksid esitatud need omadused või esile tõstetud need tõekspidamised, mis meil on tänapäeval teaduslike uurimiste tulemusena. Eriti vastukäivaid tõlgitsemisi siiski pole. Kui ongi mõningaid ebatäpseid lisan-

³ J. W. Boecler, Fr. R. Kreutzwald, Der Ehsten abergläubische Gebräuche, Weisen, und Gewohnheiten etc., St. Petersburg 1854.

⁴ Fr. R. Kreutzwald, Kalevipoeg. Aus dem Estnischen übertragen von F. Löwe. Mit einer Einleitung und mit Anmerkungen herausgegeben von W. Reiman. Reval 1900, lk. 269—343.

⁵ Fr. R. Kreutzwald, Kalevipoeg. Lugulaul Eesti muinasajast. Lühendatud kujul nelja lisaga Eesti noorsoole, P. Org. Tallinnas 1904.

⁶ Fr. R. Kreutzwald, Kalevipoeg. Üks ennemuistne jutt kahekümnend. laulus, Tartu 1935.

⁷ Friedrich Reinhold Kreutzwald, Kalevipoeg. Üks ennemuistne jutt kahekümnend. laulus, Tallinn 1946.

⁸ Kalevipoeg. Eesti rahva eepos, kogunud ja ümber töötanud Fr. R. Kreutzwald, Tallinn 1951.

dusi, siis on see enamasti tingitud rahvalaulu alliteratsioonist või muudest poeetilistest võtetest. Kindel on aga, et rahvalaulu põimiti ainult neid taimi, mida tunti, kõigepealt puid ning põõsaid, alles siis rohttaimi niitudelt, põldudelt või ümbritsevast metsast. Kõige paremini tunti neid, mida kasutati igapäevases elus tarbetaimedena haiguste ravimisel, värvaine saamisel või muudel juhtumitel.⁹

Lehtpuud

Mõiste lehtpuu on külainimestele hästi tuttav, sest puude jaotus leht- ja okaspuudeks on vana. Kalevite vanem vend «Laulis lehed lehtipuusse / Hiilatelles haljendama, / Hõiskas okkad okaspuusse / Siidi ilul siramaie» (III 462—465). Ka teatakse hästi, et «Kägu uinub kuuse otsas, . . . / Laululindu lehtipuussa, / Räästas paksus rägastikus» (IX 387—391). Samuti on ka sõna leht kasutamine silmapaistvalt sagedane lauludes nii otseses tähenduses kui poeetilise kujunduse vahendina: lehed lehvivad lehtpuudes (Sissej. 67), lehed langevad puudelt (II 429 jj.), lehed närtsivad (XV 791) ja kolletavad (XVIII 544), lehed on ilusad lepikus (VIII 536) ning lehtede vahel laulavad laululinnud (XIX 616). Aga isa õues kasvades on lapsel liikuda ja elada nagu «Lepa laia lehe peale» (VIII 431).

Tamm (*Quercus robur* L.). Tamm kasvab Eestis sagedamini üksikute puudena, aga ka suuremate-vähemate tammikutena. Viimased on Põhja-Eestis sagedasemad kui Lõuna-Eestis. Kuid kindel on, et varemalt on tamm levinud palju suuremas ulatuses ja leidnud kasutamist tarbepuuna kui tugev puu, ka vääriskuuna. Kõik, mis on tammest, on tugev. Tamme mainitakse rahvalauludes tihti, «Kalevipojaski» vist kõige sagedamini. Ta on tugevuse sümboliks: «Mehed kui tammed tugevad» (I 79); «Tõusis tamme tugevuseks» (II 688); «Tugev tamme tuule'essa» (X 358); «Katkes maha kuuskesida, / Tugevaida tammesida» (XIII 315—316). Seepärast on tammest tehtud esemed tugevad: «Tänavad meil tammepuusta» (VI 529) ja «Tammed on müüridel tugiksa» (I 50). Kalevipoeg kõneleb ise saaretaadile, et «Sealtap tamme tüvist tõusin, / Kasu kannusta kasvasin» (IV 433—434). Taplemisel tuuslariga ja sortsidega «Võtab / ta / vembla vahva kätte, / Tamme tugeva pihusse» (V 446—447).

Tamm on ka võimas kasvama. Merest rehitsetud pühkmetest sirgub tamm ruttu suureks, et «Teeb taeva tumedaksi, / Peidab valgust pimedasse». Tammest saab Viru ja Soome vahel tugev sild, mille otsad toetusid saarele meres Viru ja Soome vahel, aga ladvast tehti mitmesuguseid laevu, kuna ülejäänud osadest:

⁹ Tsiteerimisel on kasutatud enamikus «Kalevipoja» hilisemaid väljaandeid.

«Sealt saab kehvamehe sauna, / Leina tüba leskedelle, / Vaestelaste varjupaika...» aga ka «...kena laulutuba, / Lauljalle lustikamber, / Kus neid sõnu seadelekse, / Laululõngaks liimitakse» (VI 898—908).

Laeva ehituspuna saab tamme tüvikust «tugevaid tarbe-laevu».

Tamme peetakse poeetiliselt targaks puuks: «Targa tamme hõlma alla» (III 505); «Sinna tõusid targad tammed» (XIX 605) ja seepärast mõjub tamme lähedus ülendavalt ning vaimustavalt. Tammikus targa tamme hõlma all istudes laulis «Kolmas venda vennikene» kõik linnud lepikusse, kaasikusse ja teistesse metsadesse (III 502—529). Alliteratsioonist tingituna on «Targa tare tammest tehtud» (XV 711) jm., näit.: «Mis on tarka tamme-metsa, / Seep see Taara enda metsa» (III 449—450). Kreutzwaldi järgi on tamm Taarale pühendatud ja tammik ning tammemets on Taara päralt, tema elukohaks, vahel nimetatud ka Taara tammikuks.

Tamm on nii rahvalauludes kui ka «Kalevipojas» inimese tugevuse võrdkuj: «Kus me kui tammed tõusime» (VIII 555). «Kui sa alles kodus kasvid, / Tammi, tõusid tugevaks» (IX 428—429). Samuti on tamm vaprusse eeskujuks lahingus: «Mehed seisku sõja mässul, / Rauda seina tugevusel, / Seisku kui tammed tuulesa» (IX 284—286). Ja kui tugevus on kadunud, siis võrreldakse närtsinud tammega: «Noorel nurmel närtsind tammi, / Kevadella kui-vand kaski» (XX 552—553).

Lugupidamisega mainitakse ka «tammikut», «tammemetsa».

Tamme «tõru», s. o. tamme vilja mainitakse vaid mõned korrad (II 128, III 468). Aga Kalevipoeg lubab teha «Toa tamme tõrust» (XIX 419), kuna ta põrgupiigale naljatab: «Sinu pärast, sõsar noori, / Tahan täna titekeseks, / Pisukeseks poisiks jääda, / Tahan kui tammetõruke, / Kenakene kurnitappi / Väiksel põrandal veereda» (XIII 892—897).

Kask (*Betula*). Kask esineb meil kõikjal ja seepärast mainitakse tihti rahvalauludeski. Kuigi meil esineb neli kase liiki, tuntakse puud üldise nime «kask» all ega tehta vahet aru- ja sookase vahel, kuna teisi kase liike — madalat ja rabakaske rahvalauludes ei käsitleta.

«Kalevipojas» esineb vaid Põhja-Eesti «kask», Lõuna-Eesti «kõiv» ei kordagi. Nähtavasti ei võtnud Kreutzwald oma rahvalauludes Lõuna-Eesti «kõivu» kasutusele või ei esine Lõuna-Eesti «kõiv» neis rahvalauludes, mida kasutatakse «Kalevipojas».

Kaske nimetatakse leinapuuks: «Leinakase lehtedelle» (I 22); «Leinakase hõlma alla» (III 481); «Leinakase lehtiskaisust» (VII 6). Harilikult tuntakse leinakase nime all arukase (*Betula verrucosa* Ehrh.) teisendit, millel peenikesed oksad ripuvad otse võrdlemisi madalale alla ja mille võral on püramiidjas kuju. Sellise üldkujuga kask kasvab enamasti ikka aruniitudel. On tähele-

pandav, et just kase leinavorm on kuidagi suuremal määral äranud rahva tähelepanu. Üldiselt näib kaske mainitavat vähem kui tamme. Tema alla istuvad oma väärtuselt vähemad vennad (III 479—481). Kasemets on alliteratsiooni järgi «kahetsuse kaasik», sest «Kahetsejat varjab kaasik» (VII 313, 317). Aga ka «Vaenelapsi, alaorja... / Laulis leina lepikusse, / Kurvastusi kaasikusse...» (XII 791—794); samuti on kaasik ka leskede kurvastamise koht (XV 786—790). Kasemets on neidude mets, seal kisuvad neiid madaraid (XIII 601—606). Kask annab materjali ka kiige valmistamiseks (XIX 799).

Sirgetest kaskedest ja noortest kuuskedest teeb Kalevipoeg lapsena mänguasju «saksasaanikesi, / Kenu kassimärsikesi» (II 728—734).¹⁰ Ja Tuuslaril on «Kirjust kasest katuslauad» (XV 730),¹¹ kõlbab siis kaunistuspuukski.

Harva mainitakse veel kase urbi: «Kasesta urvad kaovad» (II 432); «Kenad urvad kaskedesse» (III 469); »Kaseurbi kaasikussa» (IV 226). Ka «toht» esineb lugulaulus: «Too mulle tohine särki / Peale see keha kenama!» hüüab Linda orjatüdrukule ennast kosilase jaoks ehtides (I 605—606).

Lepp (*Alnus*). Lepp on sagedane puu ja ta moodustab laialdasi kogumikke — lepikuid. Tavaliselt esineb meil kaks lepa liiki: harilik lepp (*Alnus incana* Moench) ja sanglepp (*A. glutinosa* Gaertn.), kuid rahvalauludes ei tehta nende vahel kuigi tihti vahet. Sama võib märgata ka «Kalevipojas», kus igal pool kõneldatakse vaid «lepast».

Leppa nimetatakse eeposes ja rahvalauluski leinapuuks, küllap siingi on oma osa alliteratsioonil: «Lepa leina-hõlma alla» (Sissej. 198). Üldse on lepp rahva silmis väikese väärtusega, sest lepikud on tihedad; lepuu ei ole kuigi suurt tarbepuu väärtust ja temast saab vaid ahjukütet; lepalehed on sagedasti kattunud valgete vatjate helvetega (putukate eritis), mis jäävad riiete külge vastiku võrguna; ka ei ole leppadel erilist head lõhna ning seepärast ei minda lepikusse meelsasti meelt lahutama. Kõikjal levinud puuna ei saa teda aga jätta tähele panemata. Töölisele on ta vahel otse tarvilik. Tema külge riputatakse toidukott ja lähker: «Lähker ripub lepa oksal» (IX 303).

Lepast sagedamini nimetatakse «lepikut». Nagu leppki, on ka lepik leinapaik: «Kus on leina-lepikuida» (VII 310), seal kuulakse leinanuttu (V 127). Kus leinab Kalevipoeg, sinna kasvab lepik (VII 314). Kuid lepikus laulavad linnud (X 40, XII 338, XVIII 40 jt.), sinna poevad varjule linnupojad (XIV 863) ja «Lõõritas

¹⁰ Ida-Harjumaal tehakse saksasaanid peamiselt keskmisest teehest (*Plantago media* L.), harvemini luha-kastevarrest (*Deschampsia caespitosa* DC.) või mõnest teisest «kasteheinast». Kassimärsi valmistasid karjased peamiselt pajukoorest, harvemini kasetohust.

¹¹ Kirju kase all mõeldakse arvatavasti sellist kaske, mille puusüüd on hästi keerulised ja puit täpiline. Selline puit on enamasti arukaskedel tüve alumises osas. Harilikult nimetatakse sellist kaske «maarjakaseks».

lõoke lepikus» (IX 438), «Õöbik hõiskab lepikusta» (V 70), «Künnilindu lepikussa» (IV 179), sest «Linnul rahu lepikussa» (IX 385), seal ei tülitata palju ning ta on «rahulepik» (Sissej. 57). Ka karjatatakse lehmi lepikus (VI 541, XII 784 jt.) ning neid korjavad sealt madaraid (XIII 601—604 jt.).

Tuuslari talus on «Lävelauad lääne lepast» (XV 723). Kas see «lääne lepp» on eriline lepa liik või lihtsalt lääne poolt, Läänemaalt pärit olev lepp, seda pole öeldud. Samas laulus on tähendatud, et «Seinasida seadenessa / Viru kuuskede vilulla, / Lääne leppade vahele, / Harju haabade keskele» (XV 580—583). Tsitaadist järeldub, et kõne all on Läänemaa lepp. Aga miks mainitakse Tuuslari toas tervet rida puid, millest on tehtud toa üksikud osad, ja nende vahel ainult lääne lepp? Kas ei ole siin tegemist siiski eri lepaga, mille omadusi tahetakse esile tõsta? Minu laialdane taimenimede kogu ei anna selleks küll pidet, samuti ei ole sellel peatunud ükski «Kalevipoja» kommenteerija, aga see võiks siiski olla lepaliigi erinimetus. Sanglepp on meil läänes rohkem levinud kui harilik lepp ja seepärast võiks see olla laulu loomise kohas sanglepa nimetuseks. Ja sanglepp on rahva keskel igal pool tuntud suurema väärtusega puuna, võrreldes hariliku lepaga. Muidugi ei puudu ka siin lihtsalt alliteratsiooni võimalus.

Haab (*Populus tremula* L.). Haab on üldtuntud puu, ta esineb sagedasti üksikult elumajade läheduses niitudel, kuid moodustab ka tihedaid metsi — haavikuid. Üldiselt ei ole haab lugupeetud puu, seda peamiselt puidu väikese väärtuse tõttu. Aga teda tuntakse just tema värisevate lehtede pärast, mille kohta on rahvasuus mitmesuguseid seletusmuistendeid. Haava lehtede värin meenutab kartusevärinaid (nagu kõneldakse ka rahvalaulus «Mehe-tapja»). «Kalevipojas» seda otseselt ei leidu, küll aga mõeldakse külmavärinaid alasti siili puhul, kes «Lõdises kui haavalehte» (XII 235). Teiseks seotakse haaba vargusega — tuul küsib «Haava lehti argelikult / Varga küüsil vabiseda, / Röövli kohkel kabiseda» (Sissej. 69—71). Kreutzwald ise ja tema järgi ka Blumberg märgivad, et haaba peetakse *v a r g a p u u k s*, sest muinasjutus kord öel varas, kui ta oli kimbatuses ja risti juurde roomas, moondatud kaitsvate jumalate poolt haavapuuks. Seepärast annab haavalehtede kuuldav värisemine vähimalgi tuulepuhangul pildi sellest, kuidas varga käed kuriteo avastamisel on värisenud ja võbisenud.¹² Rahvas ei tunne «vargapuu» nimetust, see esineb ainult «Kalevipojas».

«Kalevipojas» tõttab leseks jäänud neiu «Haava halli hõlma alla» (XV 810) ja üksik laululind hüüab «Muretishaava rüp-

¹² [Fr. R. Kreutzwald], Kalevipoeg, eine Estnische Sage, verdeutscht von C. Reinthal, Dr. Bertram. I—VI/VII Lieferung. Verhandlungen d. GEG IV 1, 2, 3, 4; V 1, 2/3. Dorpat 1857—1861. Kreutzwaldi märkused, lk. 162 (526); G. Blumberg, Quellen und Realien, lk. 65.

pesta / ... Tänu targema taadile» (VII 7—13). Aga sügisel «Alanevad haabadesta» (II 433) lehed nagu teistestki puudest. Konstruktsioon «Harju haab» (X 16, XV 583) on lihtsalt allite-ratsiooninähtus.

«Haavik» esineb «Kalevipojas» mõnedki korrad, harilikult seotuna ahastuse, leina ja murega. Kalevipoeg ise kinnitab: «Kus ma leinan, kasvab lepik, / Kus ma ahastan, seal haavik» (VII 314—315) ja seepärast on haavik «ahastuse-haavik» (VII 311). Et jännes tarvitab meelsasti haava koort talvel toiduks, on antud talle haaviku-emanda nimetus (III 151—152). «Muretis-haab» («Muretishaava rüppeesta» — VII 7) on tõlgitsetud leina-haavaks, aga rahvakeeles pole selleks tuge.

Paju (*Salix*). Eesti NSV-s esineb metsikult ligi 20 liiki paju-sid, millest osa on raske eraldada üksteisest. Rahvas ei oska hari-likult kuigi hästi vahet teha ühe või teise pajuliigi vahel. Tava-liselt eraldatakse vaid puudena esinevaid pajusid põõsakujulis-dest. Esimesi nimetatakse Põhja-Eestis peamiselt remmelgaks, Saaremaal lembriks ja Lõuna-Eestis raaks või raiaks, põõsakuju-lisi üldiselt pajuks ehk paoks. Niisugune vahetegemine esineb ka rahvalauludes, samuti «Kalevipojas». Sagedamini nimetatakse paju, s. o. põõsana esinevat paju üldise nimega ning liikide vahe-tegemisi ei ole märgata.

Pajudel ei näi olevat «Kalevipojas» kindlat ülesannet. Sage-dasti panevad vette minevad neiud oma «Paatrid pikale pajule» (IV 619, 710; XIX 835, 843), aga ka muidki ehteid («Ehted paju oksadella» — IV 710; 738), mõeldud on siis vee ääres kasvavaid pajusid. Soolasorts-vanaeit «istub pajupõõsas» (XIII 217, 229 jt.) ning madugi võib elada «paju all» (XIII 251 jt.). Kuid pajul näib siiski olevat üleloomulikke omadusi, sest põrgus on «Teises varnas mõõga kõrval / Väike pajuviitsake» (XIII 767—768), mida põrgupiiga palub Kalevipoega võtta: «Pajuviitsa päästab põrgust» (XIII 790—796), sest et «Kallist kaabukesta, / Pajuviitsa väetikesta / Või ei ilmas kuski leida» (XIII 803—805), kuna «Vitsal seitse saladusi, / Üheksa veel ise voli» (XIII 806—807). Selle nõiavitsa abil pääseski Kalevipoeg oma saa-giga põrgust (XV 67 jj.). Pajuviitsakene kui imevahend on seotud muinasjutumotiiviga «Maagiline põgenemine».

Remmelgat mainitakse Kalevipojas vaid üks kord, kui Kalevipoeg tegi uut sõjateed ning muuseas «Rabas maha remmel-gaida» (IX 95). Blumberg (Quellen und Realien) samastab selle rabeda remmelgaga (*Salix fragilis* L.), aga Org (lk. 265) nimetab veel peale selle raagremmelgat (*S. caprea* L.) ja vesiremmelgat (*S. amygdalina* L.), kuid see võib olla ka veel raudremmelgas (*S. pentandra* L.). Höberremmelgat (*S. alba* L.) ei kasva nii sage-dasti metsikult Põhja-Eestis, kus toimus Kalevipoja kündmine ja pärast huntide hobusemurdmist ka teetegemine. Tõenäoliselt võisid siin olla kas raag- või raudremmelgas.

Toomingas (*Padus racemosus* Lam. ehk *Prunus padus* L.). Toomingas esineb enamasti üksikute puude või põõsastena aru- maadel ning ta ei moodusta kuski tihedamaid või suuremaid kogu- mikke. Toomingas on tähelepandav rohkem kevadel, kui ta on üleni valgeis lõhnavais õites või kui tal lõõvad lahti lõhnavad lehed. Õitsmise ajal paistab ta kaugele teiste puude hulgast. Sagedasti kasvatati toomingat ka elamute lähedal ilupuuna, aedadesse istu- tati teda siiski harva, sest suve poole kattub ta tihti kahjurite võrkudega ja marjad muutuvad sageli näotuteks kotikesteks. Ka ei ole toominga marjad eriti maitavad, neil on suured luuseemned ja marjade söömise järel tunduvad huuled paksudena, mispärast rahvas peab toomingat veidi mürgisekski.

Toomingas on «Kalevipojas» teatud lugupidamises. Toomin- gane tuba on nagu pidu pidamiseks (XIII 915), ja kui «Toalagi [on] toomingasta» (XV 727), on see mainimisväärne. Samuti istu- tatakse «Toomingas tuttava õnneks» (Sissej. 227) ja tulevase koja ehitamiseks soovitatakse, et oleksid «Toomingad toa tagaje» (I 52). Toomingas esineb kaitsepuuna peninukimuistendeis, sest toomingapõõsasse peitunud inimest ei suuda peninukk oma ninaga välja nuuskida. Seega on tal ka mütoloogilisi omadusi (XX 536— 542). Toomingametsa võib vahel jätta valud, mis meenutab jälle rahvauskumustes esinevat valude ülekandmist puudele. «Nurga- naine, nõrgukene / Läbi läks siis nelja metsa, / Viie viletsuse- paiga: / Üks oli metsa toomingane...» ning seal «Tusad jäävad toomingaie» (II 527—539).

«Toomingas» on õieti Põhja-Eesti nimi, Lõuna-Eestis on see «toom» (tuum). See nimi esineb ka «Kalevipojas», kuhu ta on toodud koos rahvalauluga. Kalevipoeg meenutab oma kasvamist isa õue all «Ühe toome õie pealla, / Kahe kase ladva pealla» (VIII 423—438).

Pihlakas (*Sorbus aucuparis* L.). Pihlakas esineb nagu toomin- gaski harilikult üksikute põõsastena kuivadel niitudel ja ka suu- remate metsade servadel ning isegi alusmetsas vähemate põõsas- tena. Teda jäetakse meeeldi kasvama tarade äärde ja sagedasti ka elamute lähedale, sest kevadel on tal meeldivad omapärase lõh- naga õied, sügisel aga paistavad eripunased pihlakamarjad kau- gele juba kolletanud lehtede keskelt. Pihlakas on rahvajuttudes tuntud puuna, millel on võim pahade jõudude üle ning mis võib abistada mitmesugustel maagilistel toimingutel. «Kalevipojas» ei ole pihlakal kõiki neid omadusi. Sorts Kalevipoja mõõka varas- tades «Puistas pihlapuie lehti» (XI 337) mõõgale, et vähendada mõõga raskust tõstmisel ja «Pihlapuuda aitas pealta» (XI 574) ning mõök varastati. Tal on lisaks ka vastupidava ja suursuguse puidu omadus ning seepärast tehakse «Uksepiidad pihlakasta» (XV 722, ka XIII 917); kosilasele antakse «Alla pinki pihlakane» (I 269), ja kui mees on tugev ega väsi, siis «Piht on mehel pihla- kane» (VII 76). Kui aga Kalevipoeg valmistab endale sängi

«Leiba luusse laskemiseks», siis murrab ta muuseas «Pikemaida pihlakaida» (XIII 317), kuna õlleuinas Alevipoeg paiskab õllekannu «Käepidemed pihlakasse» (XIX 601).

Pihlaka nimena esineb ka «pihlapuu», mille kasutamine on sagedasem Eesti läänepoolsetes osades. Ka on pihlapuine mets üks paikadest, kuhu nurganaised oma valu ja tusad jätavad: «Piinad pikad pihlakaisse» (II 538).

Pärn (*Tilia cordata* Mill.). Pärn esineb meil vaid üksikute puudena elamute läheduses, enamasti istutatult. Metsikult kasvab ta sagedamini kaugemal salumetsades pärnikutena, hõredamalt paekallaste alusel ja ka jõgede ning ojade kallastel. Ta on siiski harvemini esinev ja seepärast ei ole ta rahva keskel nii väga tuntud. Ka ei ole ta nimi kaugeltki üldine: Põhja-Eestis on sagedamini kasutamisel «niinepuu», Lõuna-Eestis «lõhmus» või «lõmmus» ja Valga ümbruses «pähn», kuna «pärn» on levinud kohati Põhja-Eestis ja on kirjakeele mõjul tuntud üle kogu Eesti.

Nagu rahvalauludes, ei mainita pärna kuigi palju ka «Kalevi-pojas». Kalevite pojad leiavad lustikäigul «Pere pärnade vahelta» (VIII 109). Tuuslari toas on «Parred sirgeva pärnasta» (XV 725). Pärnal on nagu väärsa puidu iseloom. Kuid Kalevipoeg ei hooli sellest ning sõjateed valmistades ta «Puistas maha pikad pärnad, / Rabas maha remmelgaida, / Lõhkus maha lõhmuspuida, / ... Kus ta käinud, tänav taga» (IX 94—100). Kalevite sõjasarve kuuldi ka «Pärnu pärnade vahelta» (XX 148, 187).

Vaher (*Acer platanoides* L.). Vaher esineb nagu pärngi üksikute puudena elamute ümbruses, enamasti istutatult. Ka salumetsades, paekalda alustel ja metsaojade kaldal leidub vahtraid. Vahtra levik metsikult ei ole eriti suur.

«Kalevi-pojas» on vaher lugupeetud kohal. Kenal toal on «Vahterasta vaheseinad» (XIII 918) ja ilusal õuel on «Vaheaiad vahterasta» (VI 530); linnale tehakse «Vallid ümber vahterasta» (XIX 418) ja Tuuslari toal on «Vihtlelauad vahterasta» (XV 726). Peipsi sortsilaste poegadel on «Vahterasta piitsavarred» (XII 78). Kuid Kalevi-pojal on «Käevarred vahterased, / ... Raudarammu kõiges kehas» (VII 78—82), kuni viimaks sortsipojad kiiresti pakku põgenesid.

Linda ülikonnas oli «Vöö vaherpuukirja» (I 611).

Jalakas (*Ulmus glabra* Huds.). Esineb samuti üksikute puudena samades paikades, kus pärn ja vaher. Jalakas kasvab sagedamini istutatult, metsikult esineb teda eelmistest harvemini. Seepärast ei ole tema levikuareaal lai ja ka rahvalauludes mainitakse teda harva. »Kalevi-pojas» kohtame jalakat vaid korra: tuuslari toas «Talapuud olid jalakasta» (XV 734). Sellega on märgitud jalakat kui väärispuud ja antud temale tähtis koht teiste puude hulgas.

Künnapuu (*Ulmus laevis* Pall.). Künnapuu esineb veel harvemini kui jalakas, istutatultki on ta väga haruldane. Vanemate andmete järgi on teda Eestis kasvanud sagedamini. Ta puidul on häid omadusi painutamiseks ja seepärast on inimene teda hävitanud, peamiselt loogapuuks, ning tema haruldast esinemist tuleb pidada osalt tarbepuuks kasutamise tagajärjeks.

«Kalevipoja» esimestes trükkides kõneldakse, et Kalevipojal olid muuseas «Käevarred vahterased, / Küünarnukid künapuusta» (VII 78—79). Viimane värs on hilisemates trükkides kirjutatud «Küünarnukid künapuusta». Et meil on eelmises värsis tegemist vahtraga, näib «künapuu» küll olevat «künnapuu», mitte «künapuu», millest valmistatakse küna. C. Reinthal tõlgib selle värsi koguni: «Eibenholz die Ellenbogen» (VII 79), kuid Blumberg (Quellen und Realien, lk. 66) annab siin «künnapuu» nime, samuti tõlgib F. Löwe selle kohta: «Ellenbogen wie die Rüstern» (VII 78). Rohkem seda puunime «Kalevipojas» ei esine.

Lahendamist tahab ka «paenupuu». Ussisõnades XIII loos on muuseas värsid: «Kuub sul kukepuukarvane, / Pää paenupuu sarnane, / Sömerkarva, savikarva, / Kanarpiku-, kulukarva» jne. (XIII 279—282 jt.). Teistes ridades on kõik võrdlusesemed loodusest, «Pää paenupuu sarnane» on aga tõlgitsetud «painupuuks», s. o. painupakuks. Reinthal tõlgib selle kohta: «Und dein Köpfchen weidenfarben», Löwe aga: «Weidenfarben ist dein Köpflein». Nii on saksa keelde tõlkijad «paenupuu» samastanud paju-puuga. Nähtavasti on see tulnud üksikute raskesti mõistetavate sõnade vabast käsitlemisest või on nad pidanud «paenupuud» veaks ning on lugenud «paeupuuks», nagu varemalt paju sagedasti kirjutatigi. Kui kolmandas trükis oli veel «paenupuu», siis on järgnevates trükkides järjekindlalt «painupuu». Org aga kirjutab lihtsalt «Pea paju-puu sarnane», aga toob siiski sõnastikus «paenupuu: pakk, mille peal lookasid paenutatakse» (lk. 261). «Paenupuu» on «paenupaku» kõrval teisel kohal ka Wiedemannil: «Holz zum Biegen v. Krummhölzern etc.»¹³ Blumberg «paenupuud» ei maini. Näib siiski, et «paenupuu» ei ole painupakk, vaid mõne puu nimi. Kõige tõenäolisem on, et «paenupuu» või «painupuu» on sama, mis künnapuu, kuigi seda nime ei leidu minu rahvapäraste taimenimedede kogus. Küll on siin aga «loogapuu» nimi künnapuu kõrval.

Kommentaaries Löwe tõlke juurde painupuu nime ei leidu.

Saar (*Fraxinus excelsior* L.). Saarepuu esineb üksikute puudena sagedasti niitudel, tihedamini salumetsades, kus ta moodustab mõnikord koguni puhtaid saaremetsi, saarikuid. Kõva, vastu-pidava puidu pärast tuntakse saart hästi.

«Kalevipojas» mainitakse saarepuud vaid mõned korrad. Alevi-poeg laulab mödukannu juures muuseas: «Kuhu viitsad viska-

¹³ F. Wiedemann, Ehstnisch-deutsches Wörterbuch, St. Petersburg 1869, lk. 822.

nessa, / Sinna sündisid suured saared: / Kuhu lauad lahutasin, / Sinna tõusid targad tammed» jne. (XIX 602—605). Et paralleelvärssides on üldse tegemist puudega, on «suured saared» nähtavasti puud, mitte saared vee keskel. Ka tõlgib Reinthal: «da entstanden grosse Eschen» ja Löwe: «da entstanden starke Eschen». Aga esimene tõlkija on mõne teisegi puu tõlkinud saareks (vrd. VII 78).

Viljapuudest esinevad «Kalevipojas» ainult õunapuu ja vislapuu. Teisi ei mainita. Nähtavasti on need uuema päritoluga ega ole suutnud tungida rahvalaulu.

Õunapuu (*Pyrus malus* L.). See on sagedasem viljapuu meie aedades. Peale viljapuu on õunapuul veel kalli ja vastupidava puidu iseloom. Kalevipojal olid «Õlanukid õunapuusta» (VII 77); Soome sepal olid «Õueaiad õunapuusta» (VI 527), tuuslaril «Olvipennid õunapuusta» (XV 731). Aga teine Kalevite poega «Hõiskas õunad õunapuusse» (III 488). Alevipoeg laulab, et «Meres kasvas kaksi puuda: / Üks oli õnnel õunapuuke, / Teine tarka tammekene», millel «Oksad täide oravaida, / Lehed laululindusida, / Keskel kotkad pesitsemas» (XIX 612—617).

Lugulaulus sagedasti nimetatud «õunal» on armsa olevuse võrdlusväärus: saare taadi-eide uppunud tütar «Oli mul õunake ilusa» (V 196 jt.; ka XII 335) ja kosjakambris voodike «Alt on õunala istutud» (XIX 438).

Vislapuu (*Prunus cerasus* L.). See sagedasti viljapuu aedades esinev ning kergesti metsistuv puu on «Kalevipoja» esimestes trükides «vislapuu», kuid viimastes väljaannetes on see parandatud järjekindlalt «visnapuuks». Mõlemad nimed on tarvitusel Lõuna-Eestis, kuna Põhja-Eestis kasutatakse enamasti «kirsipuu».

«Kalevipojas» võime leida sagedasti paralleelvormina «vislapuud»: Kalevite teine poeg «Laulis marjad vislapuusse, / Maasi kad madalad murusse» (III 490—491); Soome sepal olid «Vainuaiad vislapuusta» (VI 528) ja kosjakambris «Vahelt välgub vislapuuda» (XIX 439). Kalevipoeg laulab lustilaulu pidul ja «Viskar vitsad vislapuusse» (XIX 786 jt.). Aga istutatakse «Vislapuuda venna iluks» (Sissej. 226).

O k a s p u u d

Sõna «okaspuu» mainitakse «Kalevipojas» vaid üks kord, kus Kalevite vanem vend «Hõiskas okkad okaspuusse» (III 464), «okaski» esineb veel vaid teist korda: tervisi saadetakse nii palju, kui «Kuuseokkaid kuusikussa» (IV 227).

Kuusk (*Pices excelsa* Link). Kuusk esineb kõikjal parematel metsamaadel suurte kogumikkudena. Ainult üksikutes kohtades on nende levik piiratud, näit. Ridalas. Seepärast on kuusk rahva-

lauludes sagedane, samuti ka «Kalevipojas». Kuusk on sagedasti rahvapoetilistel põhjustel ühendatud kullaga: kuusel on kuldakübar (VII 8) ja vanem Kalevite vend istus «Kuldakuuse vaiba alla» (III 459) ning merepühkmetest kasvas «Kuuski kulla riisemetesta» (IV 573 jt.). Ka kuusemets on tihti «kulda-kuusemetsa» (VIII 535, XI 727 jt.), harvemini «kena kuusemetsa» (XV 481) ning «kõrge» on samuti kuuse epiteediks (VII 656, XIII 99, XV 542 jt.). Vanem vend «Laulis käbid kuuskedesse» (III 466) ja kuuses kukub kägu (VI 69, IX 387 jt.), kuldnohk laulab kuuse ladvas (IX 436), samuti ka kaaren (XVIII 99). Saare eit ja taat istutavad uppunud tütre mälestuseks esiteks kuuse kiige lähedale, ilusast kuusest saab kiigesammas (V 133—177 jt.). Kalevipoeg «Kitkus maha kuuse oksad» (IX 91), «Kitkus noori kuuskesida» (II 730), «Katkes maha kuuskesida» (XIII 315), kuna Sulevipoeg kogub leemepaja alla «Kokku kuuseoksakesi» (XVII 361 jt.). Tuuslari talus on «Kuusetüvist küüruspakud» (XV 721) ning vanamoori tuli põrgukatla all «Kuldas kuuse kübaraida» (XVII 316). «Viru kuuskede vilulla» tehakse nalja (X 15) ja Koiva jõe kaldal heitis Kalevipoeg kuuskede varju (XX 618—627).

Rööbiti esinevad lugulaulus «kuusik» ja «kuusemets». Siingi on epiteediks «kuldne» (XIX 486 jt.). Kägu (IV 178, V 71 jt.) ja laulukuded (III 512) laulavad kuusikus ning Kalevipojal on ema surma järel, nagu oleks «Kamber keskel kuusikuda» (VI 47); leskedel on «Kurvastuse-kuusikuuda» (III 380, VII 312), ja kus ollakse kurb, seal «kasvab kuusik» (VII 316).

Mänd (*Pinus silvestris* L.). Mändki on laialt levinud liivastel pinnastel ja üldiselt hästi tuntud. Seda puud esineb aga lugulaulus vähemal määral kui kuuske. Linna ehitamisel tuuakse kokku ka «Mõnusamaid mändisida» (XV 541) ning tarbe korral muratakse «kepiks männikese» (XII 48) või «Maasta mõnda männikesta» (XII 73) malgaks sortsilaste sugemiseks ning lastakse «Männitudja mängitama, / Poiste pihtu paugutama», kuni «Vana habras männivemmal / Katkenessa kildudeksa» (XII 131—134).

Ka «männik» esineb vähem, leitakse aga «Mesikäppa männikusta» (III 75) või ka mustalindu (IX 440). Männimetsa mainitakse samuti vaid mõned korrad (VI 31, XV 483, 486), vahel ka Lõuna-Eesti «pedajat» (pädajat) ehk «pedakat» (pädakat). Tuuslari toal «Pedajast on aluspakud» (XV 720); Kalevipoeg murrab endale «Toeksi pedaja-tüviku» (XII 49), kuna ta Koiva ääres puhkab «Pedajate peitusella» (XX 621) ja puutub siin korduvalt kokku pedakatega (XX 714 jt.).

P õ ö s a d

Enamasti heidetakse «Kalevipojas» põõsa varju puhkama (X 758, 871, XVI 788 jt.) või sajatatakse «põõsa alla» või «põõsa taha pendimaie» (IX 69, XIX.203) või aetakse «Vasikad põõsa

varjule» (XVI 474). Sõjas veri «Punetelles põõsasida» (XX 465) või keegi peab pugema «põõsa paksusse» (s. o. põõsastikku) (XX 588).

Põõsastest esineb järgmisi.

Sarapuu (*Corylus avellana* L.). Sarapuu kasvab enamasti kuival arudel, seljakutel, vahel kuusikuteski, sagedamini siiski Põhja-Eestis ja Lääne-Eesti saartel. Sarapuu vili — pähklid — suurendavad veelgi selle põõsa tähtsust. Harvadel juhtudel on sarapuul ka puu kuju.

Sarapuu on tekkinud Kalevipoja ratsust siis, kui see kaitses end huntide karja vastu või rabeles viimastes hingetõmmetes, sest «Kuhu saba sattunessa, / Sinna külvas sarapuida, / Pähkel-puie põõsasida» (VIII 868—870). Aga Kalevite «Teine venda, vennikene / ... Hõiskas õunad õunapuusse, / Sarapuisse pähkel-laida» (III 479—489). Kalevipoeg aga kasvas «Sarapuu südame peale» (VIII 432). Tuuslari toal Alutaguses olid muuseas «Sarapuista sarikad» (XV 728). Madu on sagedasti «sarapuu-karva» (XIII 236).

Sarapuu kõrval esineb vahel ka «pähklipuu» ehk «pähkelpuu»: «Pähkelpuista tehtud põrand» (XIII 916) oli pidutoal.

Sarapuu vili «pähkel» esineb korduvalt (III 489, XII 336 jt.), samuti «sarapik» (XI 741), «sarapuumets» (XV 660) ja «pähkli-mets» (XI 729, 734, 960 jt.)

Harilik kuslapuu (*Lonicera xylosteum* L.) kasvab sagedasti kalakutel salumetsades, paekalda-alusel, harvemini puisniitudel ja tarade ääres. Oma kõva ja sitke puidu pärast on ta võrdlemisi västi tuntud, aga mitme nime all. Põhja-Eestis on tal nimeks enamasti «kuusman» (V 733), Lõuna-Eestis on sageli «kuslapuu». Ka see nimi esineb lugulaulus, nii on Kalevipojal «Sõrmeküüned kuslapuista» (VII 81), kuigi siin ei tahaks hästi näha Lõuna-Eesti nime. Pärnu pool on tal nimeks sagedamini «kukepuu» — mao kohta üteldakse: «Kuub sul kukepuukarvane» (XIII 279). Org peab «kukepuud» *Berberis vulgaris*'eks, s. o. kirjakeelseks kukeruuks, aga see ei ole põhjendatud, sest seda põõsast ei tunne rahvas sellise nime all ja «kukerpuu» *Berberis vulgaris*'e nimena on ieti kunstlik. Blumberg peab «kuslapuud» *Buxus*'eks (Quellen und Realien, lk. 66), seegi ei ole täpne, sest *Buxus*'t (pukspuud) ei asva meil kuski metsikult ning ta äpardub enamasti isegi kultuuris. Kuslapuud on kasutatud lõngakerimiseks valmistamiseks.

Paakspuu (*Rhamnus frangula* L.) on võrdlemisi levinud niiskel niitudel, tarade ääres ja soometsades. Ta on hästi tuntud rahvaeskel, peamiselt värvtaimena. «Kalevipojas» mainitakse teda aid kord: tuuslari toal Alutaguses on «Lävepakud paaksapuusta» (XV 724). Org peab paaksapuud *Rhamnus cathartica*'ks, s. o. tünnuuks (lk. 262), see aga ei ole õige, sest seda puud ei nimetata

kuski paaksapuuks. Blumberg mainib ka t ü r n p u u d (*Rhamnus cathartica* L., vt. Quellen und Realien, lk. 66), kuid alates «Kalevipoja» III trükist ei esine seda puud lugulaulus.

Kibuvits (*Rosa*) on üldine nimetus mõnele roosi liigile, mis esinevad metsikult, sagedamini Põhja-Eestis lubjakatel loopealsetel tarade ääres, paekaldal ja kohati ka aruniitudel, ning äratavad tähelepanu oma ogajate varte ja okastega. Kibuvitsa on meil enamasti samastatud *Rosa canina*'ga, aga meil on siiski sagedasem *Rosa glauca* Vill. — harilik kibuvits ning sellega samastada kibuvitsa näib olevat õigem.

«Kalevipojas» esineb selle taime nimi kolmel kujul: «kibuvits» — «Kolmas kibuvitsa-metsa» (II 532); «kibupuu» — «Kibedad kibupuu külge» (II 537) ja «orjavits» — «Istuta, poeg, isa iluks, / Isa iluks põosakene, / ... Orjavitsa õele iluks» jt. (Sissej. 222—225, ka: XIII 749). Org samastab neid kõiki *Rosa canina*'ga, lisab muuseas ka, et «kibupuu» on *Rhamnus cathartica* (lk. 250), see aga ei näi olevat millegagi põhjendatud, sest «kibupuu» on samuti *Rosa glauca*.

Sõstar (*Ribes*) on üldtuntud marjapõõsas koduaias, aga ka niitudel ja metsas. Seda mainitakse lugulaulus vaid kord — Kalevipojal on «Sõrmelülid sõsterasta» (VII 80). Millist sõstart siin mõeldakse, ei selgu — meil esinevad metsikult sagedamini punane sõstar (*Ribes rubrum* L.) ja mustsõstar (*R. nigrum* L.).

Teistest marjapõõsastest mainitakse «Kalevipojas» veel **vaarikat** (*Rubus idaeus* L.), mis kasvab meil aedades, aga sagedasti ka raiesmikel ning niiskevõitu kallakutel. Teda mainitakse vaid paar korda: Soome sepp suurustab, et «Meil on lehma lepikussa, / Vasikaid vaarikumäella» (VI 541—542).

Sõna «vaarik» esineb mitu korda lugulaulus (näiteks IX 322, X 789, 873, XI 726, XII 785 jt.), aga need tähendavad kõik tihedat põõsastikku, milles võib kasvada ka vaarikaid.

Kadakas (*Juniperus communis* L.) on hästi levinud okaspõõsas karjamaadel ja alusmetsas. Seda taime tuntakse, aga tema vääratus on väike. Seepärast mainitakse teda «Kalevipojas» vaid paar korda: Tuuslaril on «Kadakasta katusridvad» (XV 729). Ka «kadastik» esineb vaid korra: «Saada soovid rabasoose, / ... Kaebamised kadastikku» (XIX 115—117).

R o h t t a i m e d

«Kalevipojas» puudutatakse mitmeid rohttaimi ning puhmikuid. Enamasti on need sellised taimed, mille omadusi hästi tuntakse ja mis leiavad käsitlemist rahvalauludeski. Rühmitame neid siin mõningal üldisel põhimõttel, et saada neist parem ülevaade

Teraviljad

Kultuurtaimedest käsitletakse peaaegu kõiki teravilju, mis olid kasutusel möödunud sajandil. See on loomulik, sest rahvas käsitleb oma lauludes ainult seda, mida tuntakse ja mille väärtust osatakse hinnata. Ei oleks nagu mõeldav, et laulik rahva keskel oleks puudutanud neid taimi, mis alles hakkasid tungima põldudele ja aedadesse.

Rukis (*Secale cereale* L.) on olnud rahva tähtsaim leivavili. On puudutatud loodusjõudude mõju rukkile. Salme kosilastest tähendatakse päikese- poisikese kohta: «Kui on ruuge rukkilõikus, / Siis ta kasfeta kahistab» (I 229—230); tähti- poisikese kohta aga mainitakse: «Täht ei raiska viljategu, / Ega riku rukki lõikust» (I 264—265). Linda aga ütleb kosilase päikese kohta, et ta «Kaera seemeta kaotab, / ... Rukkid vagude vahele» (I 415—418). Samuti peatutakse rukkil kui varandusel. Soome sepp nõuab hea mõõga eest muuseas ka «Rohke laeva rukkisida» (VI 361—363), mida Kalevipoeg lubabki (VI 492—494). Allmaailma varanduste hulgas loetletakse, et «Üks oli aita rukkid täis» (XIV 317).

Rukkiga koos käsitletakse teisigi teravilju. Nad on samuti mõjutatavad loodusest ning nad on varanduseks ja kaubavahetuks. **Oder** (*Hordeum sativum* Jess.) esineb sagedamini, Lõuna-Eesti «kesv» vaid ühe korra (XIV 318). Paralleelselt kõneldakse nisust (*Triticum vulgare* Vill.) ja kaerast (*Avena sativa* L.). Kuid kaer on ka hobuste toiduks ning Salme kosilastest viiakse tähe hobune talli ning kästakse: «Heitke ette heinasida, / Kandke ette kaerasida, / Ette sulpi suupärasta, / Ette rokka rohkemada» (I 249—252), kaeru isegi nii suurel määral, et jäävad «Kajjad kaeraje lebama». (I 258). Ka karu ei põlga kaeru, sest «Karu oli kaeras käinud» (III 64), mis põhjustaski Kalevite noorte poegade jahikäigu.

Teraviljade saadustest mainitakse vaid «linnaseid» (XIV 321) kui tähelepandavat varandust.

Kaunviljadest nimetatakse hernelist (*Pisum sativum* L.), läätsi (*Lens culinaris* Med.) ja ube (*Vicia faba* L.). Kuid hernes esineb sagedasti kenaduse võrdluseks: Kalevi «Poegist taadi eluõhtul / Kaksi alles kodu kasvid, / Kaks kui hernekaunakesta» (II 29—31). Alevipoeg kosis «Neitsi nooremada naiseks, / Kes kui hernekaunakene» (XV 646—647). Kalevi tuba oli kui «Hernevarsista valatud» (I 680). Aga kui Kalevipoeg läks välja kodunt, isa õue pealt, siis oli ta «Kui see hernes heidab õilme, / Kui see uba oma kaotab» (VII 393—394). Veel nimetatakse herne kasutamist supiks: «Eite keetis herne-ivi» (XI 798) ja «Edev herneleemekene, / ... Pakkis vatsa paisumaie» (XI 909—911).

Ka uba on kasutatud kenaduse võrdlusena (vt. VII 394, XV 648), seda mainitakse aga vaid paar-kolm korda.

Tatar (*Fagopyrum sagittatum* Gil.), mis pole veelgi leidnud üldist kasutamist, esineb ka vaid ühe korra, nimelt päikese põletamisnähtuste reas — «Tatterad toa tahaje» (I 227). Päikese hävitava mõju näitena on toodud ka **lina** (*Linum usitatissimum* L.), sest et päike «Linad liitis liivikuie» (I 225, ka 414).

Keeduviljad

Keeduviljadest mainitakse vaid **kapsast** (*Brassica oleracea* L.) ja **naerist** (*Brassica rapa* L.). Kapsast nimetatakse episoodis Hiidudemaal, «Kus need kasvud kasvasivad, / Kapsad kuuse kõrguseni»; samuti kirjeldatakse hiid-tütre tegevust kapsaaias (XVI 758—809). Kapsast mainitakse mitmel korral leeme keetmisel põrgu katla juures, kus kapsas on leeme sisuks (XVII 339—638). Mujal kapsast ei käsitleta. Võib-olla ehk tahetakse nende võõramaiste näidetega toonitada just kapsa võõrast päritolu.

Naeris esineb vaid ühe korra — Kalevipoeg künnab muuseas ka «Külanaistel naerismaada» (IX 526). Kui oli naerismaa, küllap siis kasvatati seal ka naereid.

Marjad

Marjadest nimetatakse peaaegu kõiki söödavaid metsmarju, mis kasvavad mitmesugustel pinnastel. Mari on sagedane lauldes ja seda kasutatakse enamasti võrdlusesemena. Saare taat võrdleb oma uppunud tüdruku: «... Oli mul marjukes magusa» (V 197, 204); «marjameeleke» (XIV 499) on samuti võrdlus. Sõjas langeb mehe päid «Nii kui marju marjamaale» (XX 426). Kuid vanemale vennale Kalevite ema «Tõi mull' marju magusaida, / Enne kui ta teile toonud» (VIII 297—298). Aga teine vend «Laulis marjad vislapuusse» (III 490). Ka esineb «marjasmaa»: «Käisin eile marjasmaale» (VII 701), mille all mõeldakse nähtavasti kohta, kus kasvab hästi marju. Ja marjavartele võivad vennad, kel pole riiki, vana Kalevi otsusel ehitada oma maja (II 192).

Maasikas (*Fragaria vesca* L.). Maasikas esineb kõikjal arumaa del ja salumetsa raieistikel. See on lugupeetavamaid ning meelsasti nopitavaid marju meie metsades, eriti laste poolt. Ta on esimesi marju meie kliimas.

«Kalevipojas» puudutatakse peamiselt maasika saamise lugu — teine venda vennikene laulis «Maasikad madalad murusse» (III 491), aga ka Kalevite kallim poeg oma kündmise järel «Külvas mäele maasikaida» (VIII 678).

Mustikas (*Vaccinium myrtillus* L.) on teine üldtuntud mari, kasvab varjukates salu- ja palumetsades. «Kalevipojas» mainitakse teda ainult korra. Oma kündmise järel külvas Kalevipoeg «Mõnda paika mustikaida» (VIII 665).

Pohlakad (*Vaccinium vitis idaea* L.) kasvavad sagedamini lage- dates palumetsades, sooservadel ja nõmmedel. Kalevipoeg külvas ka «Põõsa alla pohlakaida» (VIII 679), samuti ka Kalevite teine vend «Pohlakad palu äärtele» (III 493). Aga pärast Kalevipoja ratsu murdmist tappis Kalevipoeg hunte suurel hulgal, nii et «Värvis muru vere karva, / . . . Pohlaka lehed punaseks» (IX 112—114). Kuigi seda taime tuntakse laiemalt «pohlade» (Põhja-Eesti), «palukate» (Lõuna-Eesti), «poolgate» (Lääne-Eesti) jt. nimede all, tunneb «Kalevipoeg» ainult «pohlakaid».

Murakad (*Rubus chamaemorus* L.) kasvavad peamiselt rabadel ja rabamännikutes. Kalevite teine vend laulis samuti «Murakaida mäta- talle» (III 494), kuna Kalevipoeg külvas «Mätta rüppe mura- kaida» (VIII 664). Ta istutab Peipsi sortsidega võideldes kaela- kotis surma saanud väikemehe hauale muuseas ka «Murakaida kolmandama / Kalmu peale kasvamaie» (XII 371—372). Viimasel juhtumil võiks küll tegemist olla «muulukaga» (*Fragaria viridis* Ehrh.), mida Ida-Harjus tuntakse muraka nime all, sest raba- murakad ei kasva haul, muulukad aga küll; kuid sündmus toi- mub alal, kus murakad tähendavad ainult rabamurakaid.

Jõhvikad (*Vaccinium oxycoccus* L.) kasvavad peamiselt rabadel ja samblarikastes vesistes paikades ning nad on hästi tuntud rahva kes- kel. Kalevipoeg külvab peale kündmist «Sambla sülle jõhvikaida» (VIII 663) ja ta istutab kaelkotis surma saanud väikemehe kalmu peale «Jõhvikaida teise põõsa» (XII 370), kuigi kalmu- pealne ei ole jõhvikale kasvamiseks sugugi kohane.

Sinikad (*Vaccinium uliginosum* L.) kasvavad niisketes metsades, rabaservadel, kohati ka niisketil liivikutel ja on rahvale hästi tun- tud mitmesuguste nimede all (joovikas, hallikas jt.).

Teine Kalevite poeg laotas «Sinikad samblasoosse» (III 492), Kalevipoeg külvab «soosse sinikaida» (VIII 662) ning väikemehe kalmule «Pani sinikaida põõsa» (XII 369). Ema kadumise järel arvab Kalevipoeg, et ema «Läinud kodunt marjasmaale, / Läinud soole sinikaile» (V 758—759). Salme hüüab pisarsilmil kodunt lahkudes, et ta läheb kui «Sinikas sula sooda mööda» (I 707). Sinika nimi esineb ka XIII 236 ussisõnades.

Lillakad (*Rubus saxatilis* L.) kasvavad niisketil niitudel põõsaste all ja sooservadel. Nende marju kasutavad meeleldi karjased. Lilla- kat puudutatakse vaid kord möödaminnes: kui Kalevipoeg läks oma ema otsima, siis võrreldakse tema käiku muuseas ka lilla- kaga: «Lillakas lehti lahutab, / Pihlakas puistab kobaraid» (VII 395—396).

Muid söödavaid marju «Kalevipojas» ei esine.

Muud rohttaimed

Angervaks (*Filipendula ulmaria* Maxim.) kasvab võrdlemisi sagedasti niiskel pinnasel põõsastes, metsaservadel ja niitudel. Angervaksa nime tuntakse laialt alal, peamiselt Põhja-Eesti idaosas, kuid samuti on levinud ka nimi «vorm». Üldiselt on tal palju rahvapäraseid nimesid.

«Kalevipojas» on taadi hauale kasvanud «Angervaksad jalgadelle» (VII 842). Põrgupiiga seletab Kalevipojale, et ta kodus kasvanud nagu «Angervaksa aia ääres» (XIII 750) ja murueide tütreid lähevad «lustil kiikumaie / Kasteheina kõrre peale, / Angervaksa varre peale» (XVII 761—763, ka 836).

Hooramari (*Paris quadrifolia* L.), sinimust üksik mari kõrge varre otsas, mis kerkib nelja risti asetatud suure lehe keskelt, kasvab sagedasti põõsaste all niisketel niitudel ja soode servadel. Tal on palju nimesid, nagu ussilakk, ussimari, sinivill, villimari jt. Nimi «hooramari» on peamiselt kasutusel Põhja-Eestis. Praegune kirjakeelne nimi «ussilakk» pärineb Saaremaalt, aga seda praegu enam ei tunta, on kasutusel rohkem kirjanduses.

Hooramarjal on mürgiseid omadusi. «Kalevipojas» näib tal olevat küll rohkem nõiavõim. Kui sorts ei suuda kergitada Kalevipoja mõõka, siis püüab ta rohtude abil vähendada mõõga raskust ning «Korjas nõiakollasida, / Otsis kokku hooramarju» (XI 340—341), millega suitsetades vähendas mõõga kaalu. Sama jutu kõneleb mõök ka Kalevipojale: «Mana sõnad meelitasid, / ... Sõnajalga seadis alta, / ... Hooramari otsadelta» (XI 570—575).

Kaetisrohi (*Thymus serpyllum* L.) kasvab vahel tiheda vaibana liivikutel ja nõmmedel, on hästi tuntud rahva keskel ravimtaimena «kahetiste, kahetamise» puhul. «Kalevipojas» on tal aga nõiavõim ning sorts kasutab teda hooramarja juures Kalevipoja mõõga raskuse vähendamiseks (XI 339), mida kinnitab ka mõök ise Kalevipojale (XI 576).

Eesti rahvaluules on kaetisrohul, s. o. nõmme-liivateel tähtis koht.

Nõiakollad. Kreutzwaid ise (lk. 530), tema järgi ka Blumberg (Quellen und Realien, lk. 67) ja Org (lk. 259) samastavad nõiakolda *Lycopodium clavatum*'iga, s. o. karukollaga. Kuid karukollal ei ole rahva keskel erilist nõiavõimu iseloomu. Palju rohkem on seda «ungrukollal» (*Lycopodium selago* L.). Seepärast arvan ma, et nõiakold on *Lycopodium selago*, mitte *L. clavatum*. Seda kinnitab veel ka see, et Blumberg samastab ka «metsahumuri» *Lycopodium clavatum*'iga. Ungrukold on võrdlemisi laialt tuntud ummuri,

hummuri, ungru jt. nimede all. Arvatavasti on «nõiakold», «nõia-rohi», «metshumur» üks ja sama taim *Lycopodium selago* L.¹⁴

Nõia rohiud näib olevat kogumõiste rohtude kohta, mida kasutatakse nõidumisel: «Sortsilaste soola abid, / Nõiarohukeste abid, / Miska kangust köidetakse» (XIV 559—561). «Nõiarohi» on Põhja-Eestis kohati ungrukolla nimeks.

Metshumur (*Lycopodium selago* L.) on Blumbergil ja Orul samastatud *Asarum europaeum*'iga, s. o. metspipraga. Sedasama teeb ka Kreutzwald ise (Anm. lk. 531). *Asarum europaeum*'il ei ole ei meie ega ka teiste rahvaste rahvaluules nõiarohu omadusi. Küll on Kadrina ümbruses «metsummur» *Lycopodium selago* nimeks, Saaremaal Kihelkonnal «metsummul». Metshumur, õigemini metsummur on nõiarohtude hulgas, millega vähendatakse Kalevipoja mõõga raskust (XI 577).

«Kalevipoja» viiendas trükis (Tartu 1935) samastatakse metshumur ka *Asarum europaeum*'iga. Seda tuleks parandada. Veneeelses tõlkes «Сын Калева» (Moskva 1949) on see taim (lk. 125, 127) välja jäetud, samuti ka hilisemas väljaandes «Калевипоэр» (Tallinn 1950, lk. 167, 170), kuigi esimese väljaande seletustes nimetatakse seda «колдунова трава» ja tuuakse talle ladinakeelne vaste *circala* pro *Circaea*.

Humal (*Humulus lupulus* L.) kasvab meil metsikult metsades, aga ka kultuuris, tapuaedades. Ta on üldiselt tuntud õlle vägevuse lisajana ning sellest seisukohast kasutatakse teda ka lugulaulus. Humala juures kasutatakse sagedasti epiteeti uhke: «Humal uhke põõsa oksa» (XIX 730), «Humal uhke valgus pähe» (VI 565), «Humal uhke põõsa oksa» (VI 556, XIX 678). Ja humala viha teeb uhkeks, hulluks: «Kalevite kange poega / Humala viha uhkuses / Tõusis keskele tubada» (VI 667—669) või: «Kalevite kange poega / Pool veel hullu humalasta, / Pool veel peada viha vimmas» (VI 717—719). Aga «Hullakeme humalassa, / Hõisakem õllekannuga!» (XIX 778—779) laulis Kalevite kuulus poeg pidul enne sõda.

¹⁴ «Kalevipoja» 1951. a. väljaandes samastatakse nõiakoldla *Circaea alpina*'ga, s. o. taimega, millel on praegu kirjakeeles nimeks «nõiakold». See ei ole aga kuidagi põhjendatud, sest *Circaea alpina* on eesti rahva keskel väga vähe tuntud, ta on väike mannetu taim, mis kuidagi ei paista silma ja tal ei teata olevat neid omadusi, mida omab «Kalevipoja» nõiakold. *Circaea alpina* nime «nõiakold» on nähtavasti esimesena tarvitusele võtnud Hupel (1818), arvatavasti saksakeelse nime «Hexenkraut» eeskujul, ning teda siis korranud Wiedemann (1869) ja Kunder (Looduse õpetus, Tartu 1882). Oma käsikirjalises eestikeelsete taimenimede loetelus samastab Kreutzwald «nõjjakolla» *Circaea lutetiana* ja *C. intermedia*'ga. Kuid kumbagi taime ei leidu Eesti NSV-s metsikult kasvamas (Einige Gegenstände aus dem Pflanzenreich mit Estnischen, Deutschen und Lateinischen Namen. Lexikalischer Beitrag, lk. 17. Käsikiri Eesti NSV TA Fr. R. Kreutzwaldi nimelise Kirjandusmuuseumi kogudes).

Sama, mis humal, on ka «tapp»: «Humal uhke põõsa oksa, / ... Veab vääti venitades / Ümber tapu teiba'alle» (XIX 678—682). Ida-Harjumaal on taim ise «tapp», aga tapult saadakse humalaid. Seega on humal tapu vili.

Kanarbik (*Calluna vulgaris* Salisb.) kasvab nõmmedel, rabadel, sagedasti ka liivikutel. Ta ei ole õieti rohttaim, vaid puhmik, mille varred on puitunud ning ei sure talveks. Ta on meie igihaljas taim. Teda tuntakse rahva hulgas hästi ja mitte ainult kanarbiku nimega — see nimi on levinud peamiselt Põhja-Eesti keskosas.

«Kalevipojas» kõneldakse kanarbikust sagedasti. «Läks ta üle legendiku, / Käis ta üle kanarbiku» (VI 24—25) või Kalevite pojad «Kõndisivad kanarbikku / Mööda raatmaa radasida» (XVI 452—453, ka IX 23 jt.). Pettekujud saadetakse «Kanarbikku kolletama» (XII 419). Ema otsides käsib kuldneiu Kalevipoega: «Kihuta kanarbikulle, / Sealtap leiad lihast neidu, / Kes see sulasuul kõneleb» (VII 552—554), aga neiu ei ole näinud «Kana jälgi kanarbikust» (VII 577).

Kord esineb ka kanarbiku teisend «kanar» («sookarva, kanarkarva» — XIII 240). See on aga parandatud viiendas trükis: «Sookarva, kanarbikarva», milleks aga poleks olnud vajadust, sest «kanar» esineb ka kanarbiku nimena (näiteks Haljalas).

Kastehein. See taimenimi on õieti kogunimi ja sellega tähendatakse enamasti kõiki pööriskõrrelisi, peamiselt neid, millel on väikesed pähikud ja mille pööristesse koguneb tilkadena nähtavat kastet. Sagedamini tähendab see siiski harilikku kasteheina (*Agrostis vulgaris* With.), luha-kastevart (*Deschampsia caespitosa* PB.), rukki-kasteheina (*Apera spica venti* PB.), aga ka üksikuid aruheina (*Festuca*), nurmika (*Poa*) ja metsikute kaerte (*Avena*) liike. Nende liikide kindlakstegemiseks tuleb seepärast arvestada kohta, esinemisaega jne.

«Kalevipojas» esineb kastehein kalme peal kasvava taimena. Kalevi haual «Muru kasvis mulla peale, / ... Kasteheina kaela peale» (II 360—362). Kalevipoeg laulab, et kadunud eidel «Sini-lill sul sulgus silmad, / Kastehein sul kattis kulmud» (VII 326—327). Kui laulikul puudub sõnu, siis «Korjan kasteheinakestest» lisa (VIII 51). Murueide tütreid lähivad «lustil kiikumaie / Kasteheina kõrre peale» (XVII 761—762) ja kange mees sõjas «Ohkab tuulesse hobuse, / Raiub kasteheinast kabjad» (XVII 95—96).

Kobrulehed on takjate (*Arctium*), sagedamini «villtakja» (*A. tomentosum* Mill.) suured lehed, sest see takjas on kõige levinum ja kasvab igal pool kõnnustutel: tarade ääres, elamute ümber, enamasti toa taga ja mujalgi. «Kalevipojas» käsib Kalev teistel poegadel, kes ei hakka riiki valitsema, et need tehku endale «kojad kobrulehtedelle» (II 193).

Kollaõilmed. Kalevipoja mõök laulab vee alt, et sortsil, sõnatargal mõõka «Kollaõilmed kergitasid, / Sõnajalga seadis alta» (XI 572—573). Kreuzwald samastab oma märkustes (lk. 531) kollaõilmed *Anemone ranunculoides*'ega, s. o. kollase ülasega; seda teeb ka Blumberg (Quellen und Realien, lk. 67) ja tema järgi ka Org (lk. 251), kuid nad kirjutavad «kolla õilmed» s. o. lahus, samuti nagu on «Kalevipoja» kolmandas trükis. «Kollaõilmed» kollase ülase nimena pärinevad minu kogus vaid Torma ümbrusest. Sisu järgi näivad nad olevat nõiakolla (*Lycopodium selago*) õied, kuid kolladel ei ole ju õisi, sest nad on eostaimed. Siin võib olla samuti eksimine rahva teadmistes nagu sõnajalagi puhul, sest üldine arvamus on ju, et sõnajalg õitseb jaaniõöl ja et sõnajala õis teeb õnnelikuks selle leidja. Näib, et siin on tegemist nõiakollaga (*Lycopodium selago*), mitte kollase ülasega, sest sel taimel pole rahva uskumuse järgi nõiavõimu.

Krooksleht (*Alchemilla vulgaris* L.) ehk krookleht on Põhja-Eestis laialt levinud kortslehe nimi. Kortsleht kasvab sagedasti aruiniitudel ja karjamaadel ning on seepärast hästi tuntud, et ta lehe kuulmesse koguneb suvehommikuti suur kastetilk. Karjapoiss-vaenelaps leidis «Kalevipoja» krookslehe hõlma alt (XII 928) lõokese muna, millest kasvas hiirepoeg, see moondus kassiks, koeraks ja viimaks lambaks (XII 974—975).

Kullerkupp (*Trollius europaeus* L.) kasvab sagedasti niisketel aruiniitudel, võsades ja metsaservadel. Ta on silmapaistev ja teda tuntakse hästi.

Ka kullerkupp on kalmulillena tuntud. Kalevi hauale kasvasid «Kullerkupud kulmudelle» (II 365). Kullerkupp on ka tütarlapse meelitusõnaks. Kalev nimetab näiteks: «Linda, kallis lillekene, / Kulla kullerkupukene» (II 119—120). Põrgupiiga kasvas kodus nagu «Kullerkuppu koppelissa» (XIII 751). Isegi Kalevipoeg «kasvas eide õues / Lese Linda leina põlves / Kullerkupu õilme ilul» (II 745—747).

Kurekatel (*Campanula*, arvatavasti *C. persicifolia* L., sest see on silmapaistvam ja suurema õiega) kasvab puisniitudel ja võsastikus, kohati ka hõredas metsas. «Kalevipojas» käivad murueide tütrede «Kurekatla põhja peale» kiikumas (XVII 764, 837).

Kõrkjad (*Scirpus lacustris* L.). Blumberg kirjutab, et pilliroog ja kõrkjad on üks ja sama *Phragmites communis*. See on ebatäpne. Kõrkjad ehk kõrkmed on *Scirpus lacustris*. Nende nimede all tuntakse neid Põhja-Eestis laialdasel alal.

Kõrkjad kasvavad veekogude kalda läheduses. Kaaren õpetab Kalevipoega, et kui ta näeb sinivett, siis «Kae, kas kaldal kõrkjaid, / Võhumõõka vete ääres — / Parema jalga seal põrutagu» (XVI 50—54, ka 544 jt.). Aga lahingus põrgupoegadega «Kalevite

kange käsi, / ... Niidab maha nurjatumaid» nagu «Kõrkjaid jõe kallastele» (XVIII 532—537). Kui aga hundid murdsid Kalevipoja ratsu ja see rabeles, siis «Kuhu karva kaotanessa / Kasvas kohe kõrkijaida» (VIII 865).

Madar (*Galium*, nähtavasti *Galium boreale* L. — värvmadar) kasvab sagedasti aruniitudel, võsastikes ja ka tarade ääres. Tema juuri kasutati varemalt punase värvimiseks ning seepärast tuntakse teda üldiselt hästi. Ka Kalevipoeg leidis kogemata kaasikust «neiud neljakeste / Madaraida kiskumaies» (XIII 601—604, ka 623—624).

Madarat on samastatud enamasti *Galium boreale*'ga (Org, lk. 256). Kuid on ka võimalik, et see on *Potentilla erecta* Hampe, s. o. tedremaran, mida kasutati samuti punase värvimiseks. See näib olevat isegi õigem, sest Põhja-Eestis on *Galium* «maitse», «madar» aga *Potentilla*, peamiselt tedremaran. Kuid kindlate andmete puudumisel jääb see küsimus ikka lahtiseks.

Nurmenukud (*Primula officinalis* Jacq.) kasvavad arumaadel ja võsastikes Põhja-Eestis igal pool, Lõuna-Eestis aga kohati, sest seal on kohti, kus seda taime esineb väga harva või ta puudub koguni. (näiteks Sangaste ümbruses). Rahvas tunneb teda hästi. Nurmenukud on Põhja-Eesti keskosas esinev nimetus, aga tal on mujal õige palju nimetusi (piimapisarad, kanavarbad, kikkapüksid, kääkaatsad, taevavõtmed jt.). «Kalevipojas» mainitakse teda vaid üks kord: «Lapse lustid, lapse leinad, / Noore nurmenukukesed» (XV 24—25).

Ohakad (*Cirsium, Carduus*) on tuntud umbrohi, kasvavad põldudel ja kõnnumaadel. Kalevipoeg saatis «Ohkamised ohakaisse, / Kaebamised kadastikku» (XIX 116—117).

Piibeleht (*Convallaria majalis* L.) kasvab varjukates võsades ja metsades, vahel ka niitudel põõsaste all. Teda tuntakse hästi. Hobuse tegemise juures kange mehe poeg rahvalaulu «Tuulest hobune» alusel «Pistab piibelehest silmad» hobusele (XVII 97).

Pilliroog (*Phragmites communis* Trin.). Vete ääres kasvab pilliroog sagedasti tihedate kogumikena, aga ta tungib vahel ka rabaservadele ja sootidesse. Kalevipoeg kündis «Suured saared, kõrged künkad, / ... Soosse pilliroostikud» (VIII 27—29). Aga kui ta sattus vete äärde, «Tuiskas vetta tol mamaie», läksid «Pardid paksu pilliroogu / Mehe sammu müdinalla» (XI 60—67). Sädemete saarel paneb tark taat Kalevipoja meestele ette mõistatuse: «Kesse kõnnib kõrta mööda, / Astub aia ääri mööda, / Piirab pilliroogu mööda?» (XVI 810—814).

Pilliroo nimena esineb «Kalevipojas» tihti ka «roog». Kui Kalevipoja ratsu surma eel rabeles, siis «Kuhu lakka langenessa, / Sinna sündis rohkest roogu» (VIII 866—867). Ja Assamalla lahingus oli «Sõjameeste sõrmesida / Nii kui roogu rabadessa»

(XVII 203—204). Aga sarvik-taadi põrgupoegi niidab Kalevite kange käsi nagu «Roogu raatmaa radadelle» (XVIII 532—536).

Punalill esineb «Kalevipojas» kahel korral kalmulillena. Kalevi haual on «Punalille palge peale» (II 363). Org (lk. 264) samastab teda jaanililledega, pääsusilmadega, s. o. *Primula farinosa*'ga. Pääsusilmadel on punakad õied ja seepärast tuntakse Hanilas ka «punalille» pääsusilma nimena, kuna Kihnu saarel on need «punased lilled». Võimatu see ei ole, et punalill «Kalevipojas» märgib *Primula farinosa*'t, aga ta võib olla ka punaste lillede kogunimi. Tallinna ümbruses, Kalevi haua läheduses on *Primula farinosa* L. nimi üldiselt «jaanilill».

Sine. «Kalevipoja» kolmandas trükis on värss: «Kõik sood sine ilula» (XVII 120). Seda on järgmistes trükkides sõnastatud: «Kõik sood sini-ilulla.» Ei selgu hästi, kas see «sine» on mõni taim või on üldine mulje soo taimkattest. Pole teada taimi, mis kasvaksid soos siniste õitega nii suurel määral, et annaksid soole sinise ilme. Soonitudel kasvab siniste õitega vaid peetri-piibeleh (*Succisa praemorsa* Aschers.), kuid see esineb enamasti üksikult ega suuda seepärast esile tõusta. Soodes, kus on liikuvat vett, kasvab «soolõosilm» (*Myosotis palustris* With.) kohati küll nii tihedalt, et tekitab kasvukohale sinise ilme.

Kolga rannakülades esineb «sine» sagedasti rahvalauludes ja seal samastatakse «sinet» linaga. Aga lina ei kasva ju soos.

Sinilill on rahvalauludes kalmulill ja seda kasutatakse samas, kus punalille (II 364, III 774, VII 841). Sinilill on Põhja-Eestis *Hepatica triloba* Gilib. ning selle taimega on teda ka alati samastatud. Arvatavasti ta ongi see, kuigi sinilille nime all tuntakse rahva keskel mitmeid siniste õitega lilli. «Sinilill» võib seega olla ka kogunimi. Seda püüab kinnitada see, et öeldakse olevat «Sinilille sala-okkad» (VII 329). Tavalisel sinilillel ei ole ju mingisuguseid okkaid.

Susisaba. Tuuslari juures Alutagusel leseks jäänud neiu kaebab, et kuhu peaks õhtul pea panema, kas «Kase kalli kaendelaie, / Haava halli hõlma alla, / Kadaka kasuka varju, / Susisava sõba alla» (XV 809—812). Mis on siin susisaba? On nagu võõrastav, et kui paral-leelvormid on taimed, üks värss oleks loomariigist. Kas ei ole «susisaba», mis viiendas trükis on juba küll «soesaba», mingi taim? «Susisaba» esineb mujalgi rahvalauludes. Neus tõlgib selle saksa keelde «Lieschgras», millise nime all tuntakse saksa keeles «timutit» (*Phleum pratense* L.)¹⁵ Sama taime nimena esitab Wiedemann «hundisaba».¹⁶ Minu kogus on «hundisaba» nime all

¹⁵ H. Neus, Ehstnische Volkslieder. Urschrift und Uebersetzung. II 42 A, 38, Reval 1851.

¹⁶ F. J. Wiedemann, E. Weber, Beschreibung der phanerogamischen Gewächse Esth-, Liv- und Curlands etc., Reval 1852, lk. 43.

veel rebasesaba (*Alopecurus*), laiialeheline hundinui (*Typha latifolia* L.), põldosi (*Equisetum arvense* L.). Susisaba ehk soesaba kohta ei ole mul rahvakeelest andmeid. Et aga «Kalevipojas» «susisava» kõrval kõneldakse puudest või põõsastest, mille all võib varju leida, siis võiks ka «susisaba» olla suurem taim, mille alla võib varjule minna. See oleks nimelt «laiialeheline hundinui» (*Typha latifolia* L.), mitte timut. Seda arvamust kinnitab veel see, et laiialeheline hundinui on rahvakeeles tuntud mitme nimega, milles esimene pool on kas «hundi-» või «soe-» (hundikurikad, hundipurikad, hunditubinad, soenui, soepurikad, soetainad, soetõlvad jt.).

Sõnajalad (*Aspidium*) kasvavad sageli varjukates metsades ja sooservadel. Neid on mitu liiki, aga rahva keskel ei osata nende vahel kuigi hästi vahet teha, vaid kõiki tuntakse üldise nime all.

«Kalevipojas» on sõnajalal nõiataime omadus. Sorts tõi «Süle täie sõnajalgu» (XI 342), et vähendada mõõga raskust.

Unerohi. Peipsi tuuslar kasutas Kalevipoja uimastamisel unerohu (XII 445, XIII 144). Nähtavasti on see üldine nimetus magamapanevate taimede kohta, kuigi vanemas kirjanduses, samuti Virumaal ja Tartu ümbruses on «unerohi» *Origanum vulgare* L., s. o. harilik pune. Ka on rahva keskel Setumaal teadmine, et kui haigele, kes ei jää magama, panna pea alla «unehainu» — harilikke punesid, siis jääb ta varsti magama. Harilik pune esineb meil kuivades võsastikes ja aruniitudel põõsastes.

Võhumõök (*Iris pseudacorus* L.) kasvab jõgede, ojade, järvede kallastel ning soonepealsetel ja on hästi tuntud. «Kalevipojas» on teated selle taime kohta vähesed ja värss «Võhumõõku vete ääres» esineb viiel korral (XVI 53, 545, 987, 996, XVIII 70). Mujal teda ei mainita.

Õnnelill (*Erigeron acer* L.) esineb kuivadel liivastel aladel ja ka niitudel. Teda tuntakse laialdaselt. Sorts võttis Kalevipoja mõõga raskuse vähendamiseks ka «Jaani-öösi õnnelilled» (XI 353). Laulikul on noorepõlve nurmedel «Ilusamad õnnelilled» (XIV 19), kuna mälestuseks tuleb istutada hauale «Ema iluks õnnelille» (Sissej. 224).

Ülekäijarohi (*Valeriana officinalis* L.) ehk harilik palderjan kasvab niisketel niitudel, kallastel ja võsades. Teda tuntakse ta ravivate omaduste pärast. «Kalevipojas» kuulub ülekäijarohi nõiarohtude hulka (XI 344).

Ammatuss on vana mustunud murumuna (*Lycoperdon gemmatum* Batsch), mis kasvab sagedasti kuivadel liivikutel ja metsa-

kinkudel, lastes välja pilvekese musta tolmu, kui talle peale astutakse. Ka ämmatussul on «Kalevipojas» nõiarohu iseloom (XI 345, ka 577).

Muudest taimedest mainitakse «Kalevipojas» sagedasti «sam-malt», tihti ühenduses samblasooga, milles toimub mitmeid toi-metusi (näit. XI 136), kus kasvavad marjad (III 492, VIII 663) või sammutakse lihtsalt mööda samblasoid (III 643 jt.). Ka sisa-likud võivad elada samblas (XIV 865). Aga Kalevi haul on «Sammal kasnud peale kalju» (VII 840). Samuti on «Seitse samblas saladusi, / Kaheksa kanarbikussa» (XIX 487—488).

Teisi botaanilisi mõisteid

Peale taimede antakse «Kalevipojas» ka taimede kogumikke ja teisi nähtusi looduses, kus taimed on tähtsamaks ilme andjaks. Seepärast puudutame lühidalt neid mõisteid üksikute näidetega, ühendades neid enam-vähem ühemõistelisteks rühmadeks.

Niit u d on rahva elus tähtsaks teguriks, sest siit saavad loo-mad endale tarvilikku toitu, peamiselt just talvetoitu. «Niit» ei esine rahvalauludes kuigi sagedasti, vaid selle asemel on ena-masti «heinamaa». Sagedamini puudutatakse mõnda heinamaa liiki.

A a s — enam-vähem rohurikas niit jõgede ja ojade kallastel, mis vaid suurvee aegu on ajutiselt üle ujutatud. Aas on pare-maid heinamaid ja aasahein on väärtuslik loomade toit.

A r u — kuiv niit seljakutel ja kühmul, kus kasvab peami-selt söödav rohi ja saadakse ka hea hein. Kalevipoeg sammus ema otsides «Mööda aru, orgusida, / Üle laiu lagedaida» (V 326—327). Arult saadakse «aruheina», samuti nimetatakse rohtu, mis kasvab arul, enamikus aruheinaks. Kuid see võib kasvada mujalgi arumaadel, kus pole seisvat vett taime kasvu takistamas. «Kalevi-pojas» kasvab aruheina sagedamini haudadel: «Aruheina haua peale» (II 36, VII 839). Arul kasvab mitmesuguseid rohtusid, millel on tervistavaid võimeid.

H e i n a - a r u — hea aruheinamaa. Soome sepp kiidab oma kodu ja ülistab seda: «Meil on lehma lepikussa, / Vasikaid vaa-rikumäella, / Härgasid heina-arussa» (VI 541—543).

H e i n — loomatoiduks niidetud rohi kuivatatult, esineb mit-mel korral «Kalevipojas». Kosilase tulemisel kästakse: «Heitke ette heinasida, / Kandke ette kaerasida» (I 249—250). «Heina-aeg» — aeg, mil tehakse kesksuvel heinamaal heina: «Kui on hele heina-aega, / Siis ta vihmada vihistab» (I 219—220). «Hei-nakulu» — eelmisel aastal niitmata jäänud rohi heinamaadel, mis on takistuseks heina niitmisele; seepärast põletatakse see sagedasti kevadel kuival ajal heinamaad puhastades. Kuid laulik võib sellest «kolletanud heinakulust» saada lisa oma lauludele (VIII 50). Sama väärtusega on ka «kulu» — kulu on enamasti

luitunud, hall ning tal pole enam värskust. Seepärast on ussi-
sõnades ka madu «Kanarbiku-, kulukarva» (XIII 282).

Ä d a l, ä d a l i k — peale heinaniitmist heinamaal kasvanud värskete rohi; kasvuajal väärtuslik loomade söödana. Mõnikord tehakse ädalast heinagi. «Kalevipojas» kiidab laulik, et oma lau-
lud «Korjan kasteheinakestest, / Ädaliku kõrrekestest» (VIII 51—52).

L u h t — niiske heinamaa jõgede ja ojade kallastel, sagedasti ka järvede ümbruses, mis seisab suurvee ajal kauemat aega vee all. Luht kasvatab osalt paremat heina kui harilikud püsiva veega soonepealsed. Laulik teatab, et «Muud ei meie murudelle, / Meie laia luhtadelle / ... Kalevitaadist kuulutatud» (I 115—119).

M u r u — peenike tihe rohukate, enamasti kõrrelistest, värsked ja puhas. Seepärast «Kalevite kange poega / Istus maha muru peale» (X 756—757); sinna paneb ta ka oma mõõga, kust see varastatakse ja üles ärgates «Mõnus mõök ei olnud murul, / Sõjasahk ei sambelilla» (XI 429—430).

R o h i — maapinnal kasvavate puitumatute, peamiselt madalate taimede üldmõiste; sagedamini peetakse «rohuks» madalaid kõrrelisi, millel orasjad lehed. «Ratsu oli rohumaalta / ... Läänud kihulaste kiinil¹⁷ / ... Põõsastiku peituselle» (VIII 786—791).

Taimede üksikutest osadest puudutatakse «Kalevipojas» mitmeid, kuid kaugeltki mitte kõiki. Peatume ka neil.

S e e m e — vilja osa, millest areneb uus taim. Taime osade kohta on iseloomustavad värvid: «Kus need kasvud enne kasvand, / Võsukesed enne venind, / Idud enne idanenu, / Seemneivad enne seisnud, / — Sinna sigis suuri salu» (XV 475—479). Siin esinevad:

I v a — kõrreliste vili, teris; sama tähendusega on ka «tera». Nendest esineb «iva» sagedamini: «Iduke ivas veel eluta» (XIV 493).

I d u — seemnest tekkinud taime osa, millest areneb uus taim: «Sest ei tõuse taimekesta, / Ilutsevat idukesta» (II 307—312).

K a s u — noor taim, mis on arenenud kännust või tüvest, mitte seemnest: «Kasu kännusta kasvasin» (IV 434). Samas mõttes on kasutatud ka «kasvu», eriti uuemates trükkides: «Kus need kasvud enne kasvand» (XV 475). «Kasu» ja «kasv» ei ole täiesti identsed, sest «kasv» on sagedasti sama, mis «taim»: «Kus need kasvud kasvasivad, / Kapsad kuuse kõrguseni» (XVI 765—766). Kasud on ka üheaastased virved okste otsas, peamiselt okaspuudel.

V õ s u — sama, mis kasu, kuid võsu areneb peamiselt kännust, juurikast või tüve alumisest osast: «Võsu juuresta võõrdusin» (IV 435); «Veri värvis võsukesti» (IX 110). Kuid sagedasti on võsu ka inimese meelitusnimi: «Siis said, marja, muile maile, / Võsukene võõra aeda» (XII 343—344).

¹⁷ Hilisemais trükkides «kiinil», põhja-eeesti murdele «kiilil» siiski omasem.

Vili. Viljal on õieti kaks tähendust: 1) taime valminud saadus, saak: «Küllap kandvad killa-koormad / Vilja meie aitadesse» (VI 517); 2) põllul kasvav taime, mis annab teri, ivasid: «Laulis vilja väljale» (III 487); «Adrasaha armidella / pidi vili voodamaie» (VIII 690—691). Ka «keeduvili» esineb kord: «Kuues keedu-vilja aita» (XIV 322).

Kaun — liblikõieliste vili, mis areneb õiest: «Sina saad veel sügisella / Õilmest kauna kasvatama» (II 126—127); «Õnne kaunad ma katkusin» (VI 621—622) jt. Sagedasti on «kaun» ka meelitusnimega, peamiselt neiu kohta: «Kes kui hernekaunakene» (XV 647). Ka võrdlusena esineb «kaun»: «Seni kui tuppi solkimata, / Kaunakene kitkumata, / Idukene ivas veel eluta» (XIV 491—493, ka 500).

Tõru — vt. tamm.

Oras — kõrreliste tõuse, seemnest arenenud noor lehtjas taime. Esineb «Kalevipojas» harva, näit.: «Oidukarva, orasekarva» (XIII 238).

Taim — noor seemnest tärganud tõuse: «Talve piiril kasvand taime» (II 153, ka 311). Selles tähenduses esineb taime rahvalauludes enamikul juhtumitel. «Taim» praeguses tähenduses on uuem mõiste. Aga ka «Kalevipojas» esineb ta selles tähenduses: «Värvis muru vere karva, / Taimekesed tõmmut karva» (IX 112—113). Kuid siin on ta vaid madal taime, mitte suur puu või põõsas.

Kõrs — kõrreliste vars, peamiselt kõrsviljadel: «Kõrrekesi lõikuväljal» (XVII 205); «Kesse kõnnib kõrta mööda» (XVI 812, 817) jt.

Õlg — kõrsviljade pektud kõrred, ilma viljata: «Kes oli külma kamberila, / ... Pikil õlgil põrmandalla» (II 203—205, ka 209).

Õilmed — õied. Rahvalauludes ja ka «Kalevipojas» esinevad «õilmed» palju sagedamini kui «õis». «Õilmed» on taimede viljelemisorganid, aga ka ilusa võrdluseks. Näiteks: «Laulis õilmed õitsemaie» (III 485); kevadel saavad «Õilmed tupest tungimaie» (VIII 570).

Õis esineb vaid mõned korrad nii otseses kui ka poeetilises tähenduses. Kalevipoeg kiitleb Soome sepa juures: «Neiu lilled ma noppisin, / Rõõmu õied ma raiskas, / Õnne kaunad ma katkusin» (VI 620—622). Poeg kasvab kodus «Uhe toome õie peale» (VIII 429).

Tupp — õiekrooni ümber olevad ülalehed. Esineb «Kalevipojas» harva: «Tõi mind toominga õiella / Varemini tupest välja» (VIII 293—294) jt.

Lill — õitsev rohttaime suurema silmapaistva õiega. See nimetus on rahvalauludes üldine õitsva taime kohta, kui tal on vähegi tähelepanevad õied ja ta kasvab madalal maapinnal: «Kündis lilled kasvamaie» (VIII 680); «Kõik arud õitsva lillela»

(XVII 121) jt. Kuid sagedamini on «lill» võrdlusena millegi ilusa ja kena juures: «Linda, kallis lillekene» (II 119, 130).

Juur — taime maasisene osa, mille abil taim hangib toitu: «Võsu juuresta võõrdusin» (IV 435); «Jätab jämedamad juured / Nuia kombel vembla otsa» (V 369—370) jt. Ka «juurikas» esineb korra: «Kitkus noori kuuskesida, / ... Juurikaga tükkis maasta» (II 730—732). Siin on juurikal juure tähendus.

Puudel ja põõsastel, samuti ka nende osadel ja kogumikel peatutakse «Kalevipojas» sagedasti, nagu juba eespool näidatud, sest need tungivad inimeste töösse ja tegevusse. «Puu» esineb mitu korda: «Langeb puie latvadelle» (IX 3).

«Mets» on puude tihedam kogumik: «Tegi teeda metsast läbi» (IX 84); «Metsa murdu mädanema, / Aasadelle hapnemaie» (XIX 204—205) jt. Ka esineb «metsasalk»: «Metsasalka sala-mahti» (IX 735); samuti ka «salk»: «Metsad märku andemaie, / Salgud sala sõnaldama» (I 42—43 — viiendas trükkis on «salgud» parandatud «saluks»). Kuid ka «salu» pole «Kalevipojas» tundmatu ja esineb värsis: «Sinna sigis suuri salu» (XV 479); ka leidub «hiis»: «Taara ilus hiiekene» (VIII 237), kuid see on ühenduses usukultusega.

Sagedamini esineb lugulaulus «laas» — laialdane segamets asulatest eemal: «Lendas läbi laanesida» (II 263, 289); selle kõrval ka «laanemets»: «Laulis vastu laanemetsa» (III 601). Haruldase mõistena esineb «sinimets»: «Lendas läbi laanesida, / Seitse versta sinimetsa» (II 263—264, ka 290). Nähtavasti on «sinimets» kaugel olev suurem mets, mis sinetab eemalt vaatajale.

«Kõrb» — asundusalast kaugel eemal olev laialdane okasmets ühes lehtpuudega on rohkem Põhja-Eesti päritolu ning esineb rahvalauludes ja «Kalevipojaski»: «Kutsus vastu laia kõrbi, / Laulis vastu laanemetsa» (III 600—601) jt. Kõrve kõrval on ka «palu» kui kõrgetüveline männimets liivakal pinnasel. See on rohkem tarvitusel Lõuna-Eestis: «Palus olid metsapulli / Koerte jälgil mehed leidnud» (III 100—101); «Pojad käisid metsa teeda, / Penikoorma palu teeda» (III 129—130, ka 148).

«Nõmm» — kuiv liivane ala kanarbikuga ja vahel ka madalate mändidega, esineb «Kalevipojas» paar korda: «Noorus närtsinud nõmmessa, / Kolletanud kanarbikku» (I 20—21). Ka «nõmmik» — suurem nõmm esineb harva: «Kuus oli kuiva nõmmikuda, / Seitse sada nõlgatile» (IV 194—195).

Põõsastest moodustuvatest kogumikest esinevad «Kalevipojas» «võsandik» — hõre põõsastik, millest on kerge läbi pääseda: «Paksu võsandiku varjul» (XI 74) jt. Selle kõrval on sagedam «rägastik» — tihe ja kõrge põõsastik, millest on raske läbi pääseda: «Laulis rästad rägastikku, / Pesilinnud põõsastikku» (III 518—519). «Põõsastikku» kui põõsaste kogumikku on juba eespool käsitletud. Sage on ka «vaarik» ehk «varik» — tihedate sirgete põõsaste kogumik: «Vastu tuli kolme metsa, / Vastu kenu vaari-

kuida» (XI 725—726); «Vasikad alla vaarikusse» (XII 785) jt. Olgu ka tähendatud, et viiendas trükis on «vaarik» kord parandatud «varvikuks»: «Varjuks Taara vaarikule» (X 789). Kuid mõlemad sõnad on samasisulised. «Vaarikut» puudutati ka juba eespool «vaarika» juures.

Puude-põõsaste osadest on käsitletud üksikuid. «Tüvi» — taime puitunud vars, enamasti tähelepandava jämedusega: «Kukuta tüvi kännulta, / Võta tamme tarbepuuksa» (XVI 107—108). «Tüve» kõrval on mõnikord «tüvik» samas tähenduses: «Murdnud kepiks männikese, / Toeksi pedaja tüviku» (XII 48—49).

Olgu siin tähelepanu juhitud ka «turbale» murumätta tähenduses. «Känd» — tüve alumine osa, peamiselt pärast puu maharaiumist. Kännust kõneldakse sagedasti: «Kasu kännusta kasvasin» (IV 434); «Känd ei karda meie kirveid» (VI 814). Samuti mainitakse tihti ka «latva» — puu ülemist osa, tippu: «Linnud ladvassa laulema, / Käod kulda kukkumaie» (II 79—80). «Oksadki» esinevad laulus paljudel puhkudel: «Pikad oksad pilvedessa» (VI 776), oksa osadest ka «raag»: «Jäta raod raiskamata, / ... Oksadest saab orjakambri, / Raagust vaestel röömukambri» (XVI 166—169); ka «vits» — enamasti ükslatvne peenike osa põõsast või puuvõsust: «Teine õde võttis vitsa» (XIV 655) jt.

«Süda» — puu säsi, esineb vaid paaril korral: «Kui ma isa õue alla / Kiigel lusti keeritasin, / ... Kahe kase ladva pealla, ... Sarapuu südame pealla» (VIII 427—432, ka 436).

Õisikutest puudutatakse «urba» — pikemat allarippuvat õisikut mõnel lehtpuul: «Laulis käbid kuuskedesse, / ... Kenad urvad kaskedesse, / Hõiskas õilme-urvakesed / Õilme-puiela iluksa» (III 466—471) jt.

«Kobarad» käib «Kalevipojas» rohkem viljade kui õite ja õisiku kohta: «Pihlakas puistab kobaraid» (VII 396). Ka «käbi» on mõne taime, peamiselt okaspuude viljana mainitav: «Laulis käbid kuuskedesse» (III 466); «Käbi kukub kuuskedesta» (II 436) jt. Vähe arusaadav on sõna «kändar» ehk «kändaras». See sõna esineb kolmandas trükis värssides: «Humal uhke põõsa oksa, / Käbi kena kändarassa», missugune värsirühm esineb «Kalevipojas» kaks korda (XIX 678—679, 730—731), kolmandat korda esinevad samad värssid veel, aga siis on «kändarasse» asemel «kändarasse» (VI 556—557). Veel neljandat korda esineb see sõna «Läätsed käänas kändärie» (I 228). Uuemates väljaannetes ei ole seda kommenteeritud. Wiedemann peab sõna «kändär» poeetiliseks ning samastab teda kännustikuga (Wiedemann, lk. 269), samuti Org (lk. 250). Kuid värsis päike «Läätsed käänas kändärie» (I 228) ei sobi see tähendus, sest läätsi ei kasvatata kännustikus, vaid enamasti ikka põllul. Reinthal jätab selle sõna tõlkimata, samuti Löwe, andes selle värssi edasi, et läätsed ei kasvata kaunu («Linsen schiessen ohne Schoten»). Kuid nähtavasti on «kändar» kuski murdes mingi õisiku nimetus ning mõni «kobara» sünonüüm, sest just humalal nimetatakse vilja tihti «kobaraks»

käbi kõrval (Wiedemann, lk. 347). Uuemates botaanilistes oskussõnades on «kännas» kobarjas õisik, milles õied on ülal enam-vähem ühes tasapinnas, õievarred seega eri pikkusega. Seda on arvestanud ka uuemad väljaanded ning seepärast on «Kalevipojas» sõnad «kändarasse», «käändarassa», «kändärie» parandatud «kända'asse», «kända'assa», «kända'asse». See näib ka mõisteliselt olevat õige.

Nagu on selgunud, esineb taimi ja nendega seoses olevaid sõnu «Kalevipojas» tähtsal hulgal, nagu see on mõeldavgi, arvestades inimese tegevust nende keskel. Tuntakse taimede omadusi ja teatakse, kus võib üht või teist kasutada. Külainimene on pidevas kokkupuutes taimedega ning see lähedane seos avaldub ka tema ilukõnes, rahvalauludes ja ka lugulaulus, mis tugineb rahvalauludele.

НАЗВАНИЯ РАСТЕНИЙ В ЭПОСЕ «КАЛЕВИПОЭГ»

Г. Вильбасте

Резюме

Эстонский народный эпос «Калевипоэг» охватывает быт и жизнь эстонского народа многосторонне и разнообразно. В нем отражается и природа, окружающая человека в ежедневной работе и занятиях. Естественно, что и растения упоминаются на страницах эпоса.

Растения в эпосе представлены большею частью под теми названиями, которые они имеют среди народа. Но в обиходном эстонском языке не все растения имеют те же названия, что и в научной литературе, как это бывает и у других народов. Кроме того, народные названия растений не везде имеют одно и то же значение, не обозначают одни и те же растения. Вот почему необходимо пояснить названия растений, встречающиеся в народном эпосе, и дать им то значение, в котором их употребляли народные певцы. Истолкование народных названий растений производилось уже при первых изданиях «Калевипоэга», но им занимались большею частью люди, не изучающие ботанику. Автор настоящей статьи собирает народные названия растений уже многие годы и имеет по этому вопросу огромный материал, к сожалению, пока еще не опубликованный. Поэтому он осмеливается взяться за критическое исследование названий растений в эпосе «Калевипоэг» на ботанических основах. Дать каждому растению верное название имеет важное значение как для читателя, так и для исследователя. Важно оно и при переводах эпоса на другие языки.

В настоящей работе приводятся научные латинские названия растений, упоминаемых в эпосе. Исходя из латинских названий можно найти точные названия в любом языке. При каждом названии растения приведено несколько строф, в которых название встречается. Там, где это представляется необходимым, приведены высказывания прежних толкователей. Особенное значение придается народным названиям северной Эстонии, так как действие в эпосе «Калевипоэг» происходит главным образом в этой части Эстонии.

Кроме названий растений затрагиваются и другие ботанические термины, встречающиеся в эпосе.

PFLANZENNAMEN IM «KALEVIPOEG»

G. Vilbaste

Zusammenfassung

Der «Kalevipoeg», ein Meisterwerk der estnischen Literatur, gibt vom Leben der alten Esten in längstvergangenen Zeiten ein anschauliches und vielseitiges Bild. Darin spiegelt sich auch die Natur auf mannigfache Weise wieder, unter anderem die Pflanzenwelt.

Die Pflanzen werden im «Kalevipoeg» jedoch unter Namen angeführt, wie sie unter dem Volke gebräuchlich sind. Ein und derselbe Pflanzenname kann daher an verschiedenen Stellen völlig verschiedene Pflanzen bezeichnen. Die in der Schriftsprache gebräuchlichen estnischen Pflanzennamen sind erst in den ersten Jahrzehnten dieses Jahrhunderts festgelegt worden, doch die im «Kalevipoeg» vorkommenden Bezeichnungen sind zum Teil volkstümlich und entsprechen nicht immer den schriftsprachlichen.

Da der Verfasser sich schon seit einigen zehn Jahren mit dem Sammeln von volkstümlichen Pflanzenbenennungen beschäftigt hat und über umfangreiches Material verfügt, wird von ihm der Versuch unternommen, die Pflanzennamen im Umfange des «Kalevipoeg» zu bestimmen. Eine solche Bestimmung soll dem Forscher zu einem besseren Verständnis des Werkes verhelfen sowie eine genauere Übersetzung desselben in fremde Sprachen ermöglichen.

In der Abhandlung findet sich bei jedem Pflanzennamen auch der entsprechende lateinische, ebenfalls sind Versbeispiele aus dem «Kalevipoeg» angeführt.

Die Identifizierung der im «Kalevipoeg» auftretenden Pflanzennamen mit den schriftsprachlichen ist ebenfalls berechtigt und notwendig.

Ausser Pflanzennamen finden in der Arbeit auch andere im «Kalevipoeg» vorkommende botanische Begriffe Erwähnung.